

AĞRIDAĞI EFSANESİ'NİN DİLİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Musa DUMAN*

Ağrıdağı Efsanesi,¹ son dönem Türk edebiyatında velût bir yazar olarak önemli bir yer tutan Yaşar Kemal'in² romanlarından birisidir.

Eseri dil yönünden ele alıp, daha çok dil aksamalarını ve kusurlarını söz konusu ederek değerlendirmeye çalışacağız.³ Ortaya çıkacak çalışma, bir yönüyle eserin dilini inceleyen, bir yönüyle de yazarının Türkçe'yi kullanmadaki dikkatini ve ustalığını -eser çerçevesinde- sergileyen bir özellik de taşıyacaktır. Diğer taraftan, eserin ve yazarının Türk edebiyatındaki yerini değerlendireceklere malzeme sağlayarak ilmî bir zemin hazırlayacağı da umulur.

* Yard. Doç.Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Yaşar Kemal, *Ağrıdağı Efsanesi*, Milliyet Yayınları, 1978, 144 s. (Eserin ilk baskısı 1970'de Cem Yayınevi, 13. baskısı ise 1994'te, sayfa ebadı kısmen genişletilerek [126 s.] toros yayınları tarafından yapılmıştır Bu yayının arka sayfasında eser okuyucuya şu cümleyle takdim edilmiştir: "Ağrıdağı Efsanesi ulaşılmaz şiirsel tadı olan bir başyapıttır ")

² Yaşar Kemal'in hayatı, eserleri ve üslubunu konu alan muhtevalı bir çalışma Yard. Doç. Dr. Ramazan Çiftlikçi imzasıyla Kültür Bakanlığı yayınlarının "Başvuru Kıtapları" dizisinden (40) neşredildi: Ramazan Çiftlikçi, *Yaşar Kemal Yazar - Eser - Uslup, Kultur*, Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, 571 s. Bu çalışmanın 3. bölümünde muellif, sanatçının dil konusundaki görüşleriyle hakkında yapılan tartışmalara ve eserlerinin dilıyla ilgili yer yer kısmî istatistiklerin de yer aldığı incelemesine yer vermiştir (s. 473-510). Bu bölümün son kısmı da "Dil ve Anlatımda Aksamalar" başlığı altında dikkatini çeken dil aksamaları için verdiği örneklere ayrılmıştır (s. 510-512). Burada *Ağrıdağı Efsanesi* ile ilgili olarak, "AE'nin ilk basımındaki, 'Bir delikanlıyla bir erkeğin sevdasını bahane eden öfkce' (s 125) cümlesinde sonraki basımlarda 'erkeğin' kelimesi kaldırılıp yerine 'kızın' konmuştur (s. 127). " notuyla yetinilmiştir (s. 510).

³ Yayımlandığından beri eser hakkında çeşitli vesilelerle yapılmış değerlendirmeler ve bibliyografya için bkz. a g e. s 279-294. Bunların içinde eseri munhasıran dil yönünden incelemiş gözükten tek çalışma "Ağrıdağı Efsanesi Üzerine Bir Dilbilgisi İncelemesi" adıyla yapılmış olan lisans tezidir. İbrahim Keçiciođlu, A U Dil Tarih ve Cođrafya Fakültesi TDE Bölümü, 1980, 71 s. Añak çalışmanın muhtevası ismiyle denk düşecek hacimde ve seviyede gözükmemektedir. Tezin sahibi de bu durumu çalışmanın önsözünde zaten ifade etmiştir. " ... İlk otuz sayfasından seçilen tümceler üzerine dilbilgisi incelemesi yapılmıştır Seçilen tümceler tek tek incelenmiştir Her tümce sesbilgisi, biçimbilgisi ve sozdizimi açısından incelenmiştir "

Bir eserde yazar, kelime kadrosuyla, ifade biçimleriyle nasıl bir dil kullanmıştır? Yazı dili ve konuşma dilinin unsurlarından ne ölçüde ve nasıl yararlanmışır? Bir sanatkâr olarak Türkçe'ye kazandırdığı anlam veya şekil yönünden bir yenilik olmuş mudur? Dilin ifade imkânları kullanılırken belâgat ölçülerine uyulabilmiş midir? Daha önemlisi, yazarın böyle bir dikkati olmuş mudur? Bu ve benzeri sorulara ilmî açıdan kesin cevaplar vermek için elbette ki söz konusu eseri bütün bu yönlerden ele alıp incelemek gerekmektedir. İmlâsından başlayarak cümle kuruluşuna, konu bütünlüğünü ve akışını sağlayan paragraf düzenine, cümle unsurlarının yerli yerinde kullanılıp kullanılmadıklarına, kelime seçiminde sanatçı hassasiyetinin izlerine rastlanıp rastlanmadığına, velhasıl bir usta yazarın dili kullanmadaki maharetine ve bu yolla dile kazandırdıklarına bakarak bir eser hakkında bütünüyle bir değerlendirme yapmak imkân dahilindedir.

Yazarın bütün eserleri bu gözle incelenir de inceleme istatistiki verilerle desteklenirse,⁴ o zaman yazar hakkında daha sağlıklı ve kuşatıcı değerlendirme yapma imkânı doğar. Değilse, tek bir eserden yola çıkarak bir yazar hakkında hüküm ortaya koymak elbette ki çok doğru olmayacak ve böyle bir hüküm de eksik kalacaktır. Ancak yazarın dil anlayışını ve üslûp özelliğini büyük ölçüde gösterebilecek olması hasebiyle, bu çalışma, genel anlamda bir kanaat oluşturacak özellikte olacaktır. O sebeple biz burada, başlı başına *Ağrıdaki Efsanesi* 'ni inceleme konusu yapacağız ve yapılacak değerlendirmeler söz konusu eser ve alınan örneklerle ilgili olacaktır.

Dil Özellikleri

Eserin dili ve anlatım oldukça sadedir. Cümleler kısa tutulmuş, anlatımı ağırlaştırarak ifadelerden kaçınılmıştır. Bunda, konunun ve olay kahramanlarının mahallîliği etkili olmuştur denebilir. Yazarın bu ortama uyarak anlatımını sade tutmuş olabileceğini düşünmek de tabî ki mümkündür. Çünkü eser boyunca anlatımlar daha çok hareket tasvirleri şeklindedir. Bunlar da genellikle fizikî hareketlerdir. Basit yapıli cümlelerin diğerlerine oranla tercih edilmiş olduğu görülmektedir. Biraz uzun tutulmuş anlatımlar da, birleşik cümle yapısına pek teveşşül etmeyen bu üslûp yüzünden, birçok yerde, birbiriyle anlam bağı kolayca kurulamayan kelimelerin bulunduğu anlaşılması güç ifadelere dönüşmüştür.⁵ Meselâ şu cümle, sıralı unsurlarıyla, sıfat fiil yapısı kullanılmamak için adeta

4 Edebî eserleri (ve yazarları) dil yönüyle inceleyerek edebî değerlerini ortaya çıkarmak için istatistik metodundan yararlanma konusunda şu eser dikkate değer: Fatin Sezgin, *Dil ve Edebiyatta İstatistik ve Bilgisayar Uygulamaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1993

5 Sanatçının diğer eserlerinde de benzer yapıda cümlelere sık sık rastlandığı, uzun yapıli cümlelerin unsurları arasında yer yer mantıkî ve gramerce kopuklukların bulunduğu başka incelemeler tarafından da ifade edilmiştir. N. Ziya Bakırcıoğlu, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı, Otuken Neşriyat*, İstanbul 1983, 178-189, Ramazan Çiftlikçi, a.g.e. s. 504-505, 510-512.

zorlanılmış intibarı vermektedir: Sonra bir yüzük, birkaç incili bilezik, altın halhallar, ta Hintten getirmişti dayısı ona, bir hırızma, gene dayısı ona Afganistan'dan getirmişti, nesi var nesi yoksa topladı, bir kadife keseye doldurdu, doğru zindana gitti (41/3) Burada, dayının Hint'ten getirdiği sadece altın halhallar mıdır? Görüldüğü gibi, yüzük ve bileziklerin de Hint'ten getirildiğini anlamamızı engelleyecek bir durum yoktur. Ama yazar sadece halhalların Hint'ten getirildiğini söylemiş olsun ve okuyucu da bunu sezgisıyla anlamış bulunsun; hem bu durumu açıkça ifade edecek hem de bazı unsurların "anlamsız" tekrarını önleyecek şekilde cümle şöyle kurulabilir: Sonra bir yüzük, birkaç incili bilezik, dayısının ta Hint'ten getirdiği altın halhallar, yine Afganistan'dan getirdiği bir hırızma, nesi var nesi yoksa topladı, bir kadife keseye doldurdu, doğru zindana gitti.

Ya şu parça nasıl anlaşılmalı? : Ovanın üstüste, göğe doğru uzanan, uçan yolları, kuşları, karları, kervanları, turnaları, toyları, ördekleri, kazları, karşı yatık tepelerin ustune çakılmış harman harman yıldızları ve yıldızlar geceleri çalkanırdı, yolları, göğe çekilen ince suları ışıltısında kıvrım kıvrım koyakları, üstüste, uç sıra, her sıranın arasında geniş, buğulu bir ışık çizgisiyle uçan ovası uçar gibi olurdu (39/3). Uzun bir cümle görüntüsünde olan bu sıralı unsurların aralarında mantıkî bir bağ kurmak imkânsız gözükmektedir. Bunlar, bir araya getirilmiş fakat henüz işlenmemiş dil malzemeleri şeklinde okuyucunun önünde duruyorlar. Bu yapıdaki cümleler, bir bakıma, sanatçının kısa cümleli sade anlatımının sebeplerinin de ip uçlarını verir gibidirler.

Belki bu yüzden, hayal ve tefekkür tasvirlerine, düşünce yoğunluğunu gösteren teşbih ve istiarelere, edebî ve estetik değer taşıyan ifadelere fazla yer verilmediği görülmektedir. Meselâ şu parça buna örnek sayılabilir:

"Sofi, bir daha konuşmadı. Gülbahar konuştu, ne dediğini, ne soylediğini bilmeden Sofi taş kesildi, Sofiden bir daha ses çıkmadı

Gulbahar oradan ayrılırken Sofi kavalına yumulmuştu Sofi sabaha kadar kaval çaldı

Gulbahar pencereden geceye baktı Husonun dükkanına bir daha baktı Uzakta, yüceleide Ağrıdağı derinden gümburduyor, arada sırada da koca dağ soluklanıyor, ürperiyordu.

Husonun kapısından bir top daha kıvılcım dışarıya, geceye aktı Dağın soluğuna, çekik sesleri tek tek karıştı." (62/6-10)

Olay kahramanlarının fizikî hareketlerini karşılayan fiiller kısa cümlelerde kullanıldığı için olsa gerek, özneler ve diğer cümle unsurları sık sık tekrarlanmaktadır. Kısacık paragraflarda bile bir kaç kişi ve nesnenin hareketlerinden söz edilmekte, adeta, olayın özeti veriliyor intibarı uyanmaktadır. Yukarıya aldığımız ilk iki paragrafta otuz kelimenin beşi "Sofi"; beş cümle var ve bunlar "Sofi" ile "Gülbahar"ın hareketlerini anlatıyorlar. Cümlelerin her birinde özneler isimleriyle tekrarlanmaktadır. "Sofi taş kesildi, Sofiden bir daha ses çıkmadı " ve " Sofi kavalına yumulmuştu Sofi sabaha kadar kaval çaldı " cümleleri kendi içlerinde birleşik cümle haline dönüştürülüp özneler tekrarlanmaz ve münaferet önlenmiş olabildi. Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Okuyucu, olay ve kişilerle tasvirlerin dünyasına girmek yerine kimi zaman dil ile uğraşmak zorunda kalmaktadır. Bazı kelime ve ifadeler, ortak dilin malzemeleri olmamaları hasebiyle, okuyucunun önünü kesiyorlar. Bazen bir cümle, bazen bir paragraf, bitirilmeden anlaşılmıyor, bitirildikten sonra da başa dönülüp yeniden okuma ihtiyacı doğuyor. Bu anlam takımları kolay kolay kendilerini ele vermiyorlar.

Yazarın, dilde yer etmiş bir kısım kelime ve ifade kalıplarını değiştirme, onları bilinen anlamlarından farklı veya mahallî karşılıklarını kullanma çabası, bazı söyleyişlerde anlatıma *güzelik* katmakla beraber çoğu zaman dile zorlama getirmektedir. Meselâ şu cümle, ortak dil için ne ifade eder?:

Yıldızsız, silme karanlık gecelerde, çok derinlerde, bin yıl otlardan gelircene Ağrıdağından koygun, boğuk uğultular gelir (98/2).

Eserin bütünü itibarıyla, mahallî unsurlar ve özel tasarruflarla birlikte kelimelerin ve cümle yapılarının "saf Türkçe" olmasına azami dikkat gösterildiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bazen, Türkçe olmadığı gibi ortak dilde de kullanılmayan "teknil", "ceren" bes⁶ gibi kelimelere, gerekmediği halde ki'li yapılarla da özellikle yer verildiği görülmektedir: Kimi diyordu ki bu bir tuzaktır. Kimi diyordu ki bu kadar kartal gibi beyler böyle bir tuzak kuracak kadar küçülürler mi? (32/1). Gün öğlen oluncadır ki ancak yerinden doğrulabildi (56/2).

Tan yerleri ışıdı. kuyruk yıldızı yalp yalp kıvılcımlanarak mavi, kendi yöresinde harmanlandı (133-134).

Aslında sanatkarların dile hakimiyetlerini göstermek için adeta dille oynadıkları, kelimelerin anlam inceliklerinden yararlanarak okuyucuyu değişik düşüncelere yöneltmek istemeleri gibi bir çabalarının olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çaba anlatıma estetik bir özellik de katabilir. Ancak burada bu tarz bir kullanımdan söz etmek imkânı yoktur. Burada olan, kelimelerin ortak dildeki şekilleri ve anlamları yerine, yazarın "farklılık" merakıyla yaptığı şahsî tasarruflardan ibaret gözükmeştir. Ortak dilde "Tan yeri ağardı", "kuyruklu yıldız",⁷ "kendi yörüngesinde" şekilleriyle kurulabilecek bir cümle için hiç bir anlam farkı ve zenginliği katılmaksızın yukardaki gibi kullanılmış olmasını başka türlü izah etmek mümkün değildir. Ayrıca, kaç tane "tan yeri" vardır? Bu tamlama çokluk halde kullanılabilir mi? Diğer taraftan "mavi" kelimesinin cümleye ne şekilde katıldığı da belli değildir. "Yöre" kelimesinin niteleyicisi olarak düşünülmüşse, "kendi" dönüşlülük zamirinin ortak niteleyicilerin en önünde yer alması gerektiği, yeterli dil hassasiyeti bulunan herkesin bilebileceği bir husustur.

⁶ bk. "Kelime kadrosu"

⁷ "Ülker"e eskiden "kuyruk yıldızı" dendiğine Evliya Çelebi (1611-1685?) Seyahatnamesinde işaret ediyor (".. Kuyruk Yıldızı ya'nî Ülker Yıldızı doğunca.." Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Bölümü, nr. 305, C. III, 17b/15) Acaba romandaki söz konusu ifadeyle okuyucu, Modern Türkiye Türkçesinde ortak dile "kuyruklu yıldız" (*Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, TDK yay I-II, Ankara 1991 [TŞ]) şeklinde yerleşmiş bulunan yıldız kümesini mi anlamalı?

A. Kelime Kadrosu

Bir edbiyat eserinin kelime kadrosu, yazarının kelime hazinesiyle dile hakimiyetinden başlayarak konuya, olay kahramanlarının sosyal durumlarına ve hitap ettiği kitleye göre özellik kazanır. *Ağrıdağı Efsanesi* 'nde de, genel olarak, bazen olay kahramanlarının bazen yazarın kendisinin kullandığı mahallî kelime ve ifadelerin ağırlıkta olduğu bir dil kullanılmıştır diyebiliriz. Mahallî bir olayın veya nesnenin adlandırılması ve bunlara bağlı hareketlerin ifadesi elbette kendilerine mahsus olacaktır. Atın bellemesi tabii ki "belleme", kişnemesi de "kişneme"dir. Fakat ortak dilde belli anlamlarla kullanılan kelime ve ifadelerin mahallî karşılıklarına veya mahallî olup olmadığı belirsiz bir takım özel kullanımlara yer verilmesi, dil ustalığı olarak değerlendirilemez. Bunun için "saf Türkçe" gerekçesini makul görmek de mümkün değildir. Çünkü karşılıkları günlük dilde kullanıldığı halde "car", "ceren", "bes", "ases" kelimeleri ortak dil için bir değer ifade etmezler. Bir de bildiğimizi sandığımız, ancak, farklı anlamda kullanıldıkları anlaşılan kelimeler var: "niyaz", "alaca", "divane ol-" gibi.⁸ Acaba "kuyruk yıldızı" bildiğimiz "kuyruklu yıldız"dan başka bir yıldız mıdır?

Mahallî kelimelerle ortak yazı dilinde farklı anlamlara gelen özel seyleyişli kelime ve ifadeler, yazarın sade ve kısa cümlelerle ördüğü anlatımını bir ölçüde bulanıklaştırmakta, her defasında, acaba mahallî bir anlam olabilir mi sorusu zihni meşgul etmektedir.

Yazarın *Ağrıdağı Efsanesi* 'yle birlikte on bir eserinden taranarak yapılmış sözlük çalışması,⁹ sınırlı sayıda mahallî kelime ve söyleyişi ihtiva etmesine rağmen yazarın eserlerindeki mahallî kullanımlarla ilgili bir fikir vermek bakımından önemlidir.¹⁰ Bu çalışma da gösteriyor ki, burada taranan eserler diğerleriyle birlikte dikkatli bir gözle yeniden elden geçirilirse, ağız çalışmalarına katkı sağlayacak özelliktedirler. Bu tür kelime ve söyleyişlerin ortak dilin malzemeleri haline gelmesinin temennilerle gerçekleşmeyeceğini söylemeye ise gerek yoktur.

Eserde karşılaştığımız, ortak yazı diline göre farklılık gösteren kelime ve ibareler: şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 8 Sanatçının diğer eserlerinden derlenmiş örnekler için bkz.: Ramazan Çiftlikçi, a.g.e. s 495-497. Burada yer alan örnekler için Çiftlikçi'nin "Birçoğu Türkçe Sözlüğe, Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğüne dahi girmemiş bu tür kelime ve tamlamalardan örnekler sunuyoruz." ifadesini okuyucu için oldukça anlamlı bulduğumuzu belirtmek isteriz
- 9 Ali Püsküllüoğlu, *Yaşar Kemal Sözlüğü*, Toros Yayınları, İstanbul 1974, (küçük boy) 96 s. Burada *Ağrıdağı Efsanesi*'nden alındığı kaydı olan üç kelime bulunmaktadır: uğuntu, umucu ve umucu gelmek. Yukarıda sıraladığımız kelimeler arasından başka eserlerde de geçtiği için alınmış olanların sayısı ise on beştir. Bunların bazılarının açıklamaları da bizdeki örneklerin anlamlarına uymamaktadır. Buraya alınmayanlar, ortak dilin malzemeleri sayılıp anlamlarının herkesçe bilindiği düşünülmüşse, diyeceğimiz bir şey yoktur
- 10 Eserde, bazı kelimelerin türemişleriyle beraber 532 madde başı bulunmaktadır. *Ağrıdağı Efsanesi*'nden alınmış kelime sayısının on sekiz olduğunu belirtmiştik (bk önceki dipnot). Eserin, Yaşar Kemal'in sözcük hazinesinin büyüklüğünü gösterir mahiyette kabul edilmesi, sanırım, Yaşara Kemal'e yapılmış bir haksızlıktır.

1. Özel Kullanımlar:

Böylece üç kere daldırır, sonra da uçup gider, gözden *ırar*, *yiter* (7/1). Burada, söz konusu edilen, Küp Gölü'nün üstünde bir kuşun gelip kanadını suya daldırması, sonra da uçup gözden kaybolmasıdır. Bu cümledeki "uçup gitmek", "yitmek" fiilleri geçişsiz, "daldırmak" ve "ır-mak" fiilleri ise geçişli yapıdadırlar. Kuşun daldırdığı, kanatlarıdır. Uçup giden ve yiten ise kuşun kendisidir. Anlaşıldığına göre, burada ır-mak fiili yanlış kullanılmıştır.¹¹ Bu fiilin geçişsizi "ıraklaşmak" olarak ortak dilde kullanılmaktadır.

Onlar babam gibi değiller, konuk gelmiş, yakarıcı¹² gelmiş bir insanı tutsak kılmazlar (54/4). "Yakarmak : ısrarla istemek, yalvarmak, niyaz etmek" fiilinden -cı yapım ekiyle türetilmiş olan kelime burada, ortak dildeki anlamından farklı kullanılmıştır.

Koskocaman açkıyı kılıde soktu açtı (44/1); Açkıları kucağına bırakıp: . (46/2), "Belinden zorla, halsizce çıkardığı açkıyı Gülbahara verirken, sanki elleri yoktu Açkı kendi kendine gıttı, kızın ellerine düştü." (73/1).

Burada "açkı" kelimesi Türkçe olmadığı dahi unutulmuş olan "anahtar" yerine kullanılıyor. Halbuki "açkı" genel dilde sınırlı bir alanda kullanılmaktadır.¹³ Eserde "anahtar" da birçok defa geçmektedir: Gülbahar Memonun kulağı dibinde anahtarı şakırdattı (46/20); Kapıyı İsmail Ağa kendi eliyle kilitledi ve anahtarı yanına aldı (96/4).

İstanbuldan gelirdi giyitleri¹⁴ (27/3); "Herkes en güzel giyitlerini giyindi" (72/6), Gülbaharı demircinin evine gotürdüler, yıkadılar, lahuri kumaştan, eski, güzel, sanki dıkış gormemiş, bir masal giyitüyle giydirdiler (101-102/1) "Giyit" in ortak dildeki karşılığı "giysi" ve her şeyiyle Türkçe bir kelime. Mahallî bir yanı da bulunmayan "giyit" in "giysi"ye tercih edilmesi "farklılık" merakının bir eseri sayılabilir mi?

Yıldızsız, *silme karanlık gecelerde*,¹⁵ çok derinlerde, bin yıl otelerden gelircene, Ağrıdağından koygun,¹⁶ boğuk uğultular gelir (98/2)

Beyler toplandılar, Milan Beyinin oğlunu ödevlendirip¹⁷ Şemdinana gönderdiler (31/10).

¹¹ Derleme Sözlüğü'nde de "ır-mak" fiilinin geçişsiz kullanıldığına işaret eden bir bilgi mevcut değildir

¹² TS; yakarıcı: yalvarıcı, dileyici, rıvacı; bk. Ali Püsküllüoğlu, a e.

¹³ açkı: 1. bir cismin yüzeyi üzerinde sert bir madde veya bir araç sürterek onu düzleştirip parlatma, perdah. 2. demircilikte delik büyütmede kullanılan araç. 3. anahtar ve her türlü açma aleti TS.

¹⁴ giyit. hlk. giysi. TS. ۴

¹⁵ silme karanlık gece: kapkaranlık gece

¹⁶ koygun: hlk. dokunaklı, etkili, içli TS

¹⁷ ödevlendirmek birine ödev vermek. TS ödev 1. yapılması, yerine getirilmesi, insanlık duygusu, torc veya yasa bakımından gerekli olan iş veya davranış, vazife TS görev 1 bir nesne veya bir kimsenin yaptığı iş, iş görme yetisi, fonksiyon 2 Resmî iş, vazife

Paşa beyleri divana topladı, her birisini teker teker *armağanladı* (25/6)

Keklikler gece yarısı, sabaha karşı, dal oğlen,¹⁸ ne zaman olursa olsun keyiflerince otuyorlardı (45/7)

Gülbahar bir Ağrı çiçeği gibi keskin kokulu, *kutur kutur* sağlıklı, baş dondurucuydu (47/1)

Elimden bir *gelir* olsa kurtadırdım Sofiyi (51/9).

Ortak dildeki "elimde olsa ..." veya "elimden gelse ..." yerine kullanıldığı düşünülebilir.

"Memo ona bir düşkünc, bir hastaya, bir çaresizce davranır gibi sonsuz, sınırsız bir *hoşgorurlukle* davranıyor, onun bütün onurunu bu haliyle ayakları altına alıyordu." (68/3)

Nöbetçi, İbrahim'i görünce niyazda bulundu¹⁹ ve onları kaleye goturdü (103/2)

Gülbahar kanmadı ama sustu Ahmedin kendine dokunmadığının sebebini o da şöyle, *kopuk kopuk sezinliyordu* ama, o da kendisine bile söyleyemiyordu (108/8)

Hoşabın üstüne asker çekecekti.²⁰ (114/6, 115/4).

Ahmet çakmağıyla *çalışa çalışa* bir ateş yaktı (139/1) Ortak dilde "çalışa çalışa" yerine "uğraşa uğraşa" yinelemesi kullanılmaktadır.

Gülbahar sallanarak bir kucak çalıyla içeriye dondu Ateş parladı Ahmedin yuzu gıttıkçe güzelleşiyor, sevdalanıyordu.²¹ Ahmet uykuda mıydı, sevdada mıydı, olu gibi yorgun muydu? (141/7)

Som²² kırmızı, som mavi, som sarı açmış çiçeklerin, som yeşilin üstüne . (117/1).

Onlar babam gibi değıller, konuk gelmiş, yakarıcı gelmiş bir insanı tutsak kılmazlar²³ (54/4).

Durmadan hançer uşurdü²⁴ bir yerlere, kolu yorulup düşünceye kadar (143/2)

Önce bu yabanıl²⁵ insanlara, bu dağlara alışamadı. 26/5, "O yabanıl kurtlar Kervan Şeyhının kendisi gitse bile atı gene vermezlerdi." (72/3); Dağlardan bir gece yabanıl kurt gibi yüzbinlerce insanın indiği, sarayı bastıklarını ve kızını kaçırdıklarını en acıklı sözcüklerle yazıyordu (114/1); Ya Hoşap Beyine , bu yabanıl kurda yenilirse ." (114/6)

Ahmedin elini bir daha tuttu. İki yalım²⁶ yeniden birleşti Ortalık gıttıkçe ışırıyordu (46/1); Uçsuz bucaksız, dağdan akan bir ulu yalım selinin üstüne dız çoktüm (117/1). Sevda kuşu bir ateş oldu Yalımdan bir yuva yaptı, yalımdan bir kavak ağacında. Sevda kuşu uç yalım yavruyla uçtu Uçtuğu yerler, konduğu yerler yalıma kesti Dağ yalıma

18 Yazar aynı yapıda "dal gündüz (dalgündüz)" birleşimini de kullanmıştır (Ali Püskülluoğlu, a.c.)

19 niyaz: yalvarma, yakarma TS Burada her halde "tazimde bulundu" anlamında kullanılmak istenmiş olmalı.

20 asker çekmek, asker sürmek anlamında kullanılmış olmalı

21 sevdalanmak: nsz sevdaya tutulmak. TS. Mutakip cumlede de isim şekliyle yer aldığına göre kelime, yazarca özel bir şekilde kullanılmış olmaktadır

22 som, katışksız, saf TS. Ortak dilde "altın"la birlikte kullanılmakta olan kelime, yazar tarafından geniş bir alanda kullanılmış gözüküyor

23 tutsak kılmak tutsak etmek

24 uşurmak saldırtmak TS (Kopekleri birinin üstüne uşurmak)

25 yabanıl: 1s ve s. ilkel yaşayan (insan), yabanî, vahşî TS

26 yalım: alev TS

kesti, taş yalıma, toprak yalıma kesti. Gökyüzü, yıldızlar bir yalımda çalkandı. İnsanlar yalıma kesti. Yalımdan sevda kuşu dağların, denizlerin ötesine uçtu Denizlerin ötesi yalıma kesti. Çiçekler yalıma açtı. Som mavi yalıma açtı, sarılar yeşiller yalıma açtı. .. Ağrıdağının yüreği yalıma kesti (117/2-4). Ağrı kızı da sakladı. Kız *yalıma kesti* (119/1).

Saray bittikten sonra, *yapımcıbaşı*, Paşaya bir mektup bırakarak ortadan yitip gitti (39/2); *yapıcı başı* (38/4), *yapımcıbaşı* (39/3). Anlaşıyor ki "yapıcı başı", "usta başı"nın karşılığı olarak kullanılmıştır.

Sofi bu güneşi, bu ağacı bir yerlerde görmüştü Bunu böyle hayal meyal *ansıyordu*.²⁷ (9/1); ... onlara çadırında hep birden kaval çaldırıldığını *ansıyordu* (26/1); Yusuf bayıldığını *ansıyor* (86/3).

"Hatırlamak" kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılan "ansımak" yerine, ortak dilde, yine aynı anlamı karşılayan ve Türkçe yapıya kısmen daha uygun olan "anımsak" kelimesi bulunmaktadır.

Benzetmeler:

Benzetme, dilde anlatımı zenginleştiren ve güzelleştiren en önemli ifade tarzlarından birisi olarak her zaman kullanılmıştır. Mensur ve manzum bütün edebî metinlerde, hatta konuşma dilinde bile bazı nesne ve hareketlerin ifade edilmesinde, aralarında benzerlik bulunan başka bir nesne veya hareketten teşbih yahut istiare yoluyla yararlanılmış, bu da erbabınca bir sanat telakki edilmiştir.²⁸ Ancak edebî sanat olarak teşbih ve istiarenin oluşması için de bazı şartlar vardır.²⁹ Bunların ifadeye güzellik katması bir bakıma, söz konusu şartların oluşmasına bağlıdır.

Eserde, kelimeler ve söyleyişler arasında anlam ilişkisiyle benzeyiş yönü açıkça görülen teşbihli ve istiareli kullanımların yanı sıra, bazı, ortak dilde farklı çağrışımları olan kelime ve söyleyişlerin bulunduğunu da görmekteyiz. Ortak dil hafızası dikkate alınmazsa bunları bir çeşit, halk muhayyilesinin yarattığı mahallî söyleyişler olarak görmek veya yazarın şahsî ifade özelliği şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Ortak dilden farklı çağrışımları sebebiyle bunları "şiir" sananlar da olabilir. Örnekler:

Gülbahar tepeden tırnağa muhabbet kesilmişti. İliklerine kadar sevgiyle dolmuştu (40/2).

²⁷ anısı- · hatırlamak. TS.

²⁸ Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s. 169, 171; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, haz.: Doç. Dr. M. A. Yekta Saraç, Risale Yayınları, İstanbul 1996.

²⁹ İstiare için müstear (kendisine benzetilen şeyin lafzı), müstearın minh (kendisine benzetilen şeyin manası), müstearın leh (benzeyenin manası) ve câmi (vech-i şebeh yani benzeyiş yönü), teşbih için ise müşebbeh (benzeyen), müşebbehün bih (kendisine benzetilen), vech-i şebeh (benzeyiş yönü) ve eda-ı teşbih (benzetme edatı) şartları aranır "Bazı durumlarda benzetme edatı kullanılmayabilir. Teşbih edatları Türkçe'de kullanılan ve kullanılmış olan gibi, sanki, nitekim, gûyâ ... gibi benzerlik ifade eden edatlar, dönmek, benzemek, sanmak, andırmak gibi benzerlik ifade eden fiil mastarlarının farklı çekimleri ve benzetme fonksiyonundaki -ca/-ce, -casına/-cesine, -cılayın/-cileyin vb ekleridir." Muallim Naci, a.e s.177.

Ağrının üstünde çok eski, bir yanı silinip körlenmiş, donuk bir ay asılmış duruyordu. Az sonra ayın üstünü kapkara bir bulut orttu. Gulbahar Ahmedin elini bırakmamıştı. Gittikçe elleri yanıyordu (45/8).

Ovadan da yukarı doğru, insanlar yamaçlara yapışmışlar. Beyazıda geliyorlardı (124/5).

O gün akşama doğru kaşabalık çoğaldı, büyüdü. kasabayı taşıtı, kasabanın alt yanındaki koyağı, koyağın guneyindeki düzlüğü doldurdu. Ahmedî Haninin türbesinin otesindeki yamaca sıvandılar (125/11).

Yıldızlar Ağrının yamaçlarına, doruğuna çivilenmiş gibiydiler (127/8).

Güneş bir ara Ağrının yamacına yapıştı, sonra ayrıldı. Sonra gene yapıştı, sonra da bir iyice ayrılıp kalktı yekindi, dağın karşısında durdu (128/2).

Ağrının doruğuna yapışmış harman olmuş yıldızlardan başka en küçük bir ipilti bile yok (133/10).

2. Mahallî Özellik Gösteren Kelime ve Yapılar:

... mavi işlemeli bir şal-şapık³⁰ giymiş bir yaşlı çıktı paşanın karşısına (20/6)

Benim evime gelen kişinin, Şeyhin himmeti, *gorklu nazarı*³¹ üstünde olan kişinin, hiç bir şeyden korkusu, ürküntüsü olabilir mi? (109/3)

Ahmet Ağrıdağının başına çıkabilirse, çıktığını da bize ispat edebilirse kızı ona *elimizlen* vereceğiz (122/6).

Gulbahar: "Acele, acele, acele edin. Günün ışmasına az kaldı. Asesler³² yakalarlar sızı." (82/14). Ortak dile yerleşmiş ve günlük dilde de kullanılan Türkçe bekçi kelimesi yerine, acaba mahallî kullanışta "ases" kelimesi daha mı yaygındı? Bu ve benzeri örnekler, yazarın ortak dilde yerleşmiş alıntı kelime ve söyleyişler yerine bunların saf Türkçe karşılıklarını tercih etme gibi özelliğini gölgelemektedir. Anlaşıyor ki yazar doğrudan saf Türkçe kelime ve yapıları kullanmak değil, bir takım müphemiyetler yaratmak peşinde gözükmektedir.

Gulbahar hiç düşünmeden hemen, bir beliğini³³ tutup uzattı (82/1); Memo kılıcını çekti, belğin ucundan bir parçayı kesti, aldı, yüreğinin üstüne koydu (82/3).

Paşa seni bes³⁴ merak ediyor. 31/12; "Bes seni görmek istiyor." (32/9). Bes, ikisi korkmaz (87/4); Bana dedi ki, herkesten beklerdim bu düşmanlığı, bes ondan beklemezdim (111/1).

"Bes" Gaziantep, Hatay ve İçel bölgesinde -s > -z tonlulaşmasıyla tespit edilmiş Farsça asıllı bir cümle başı edatı. Ortak dilde kullanılan Türkçe "yalnız",

30 şal-şapık: ?

31 Yazar, Yunus Emre'nin şu beytine telmih yapmış olabilir mi?

Mevlânâ Hudavendigâr bize nazar kılalı

Anın *gorklu nazarı* gönlümüz aynasıdır

(Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Hayatı ve Butun Şiirleri*. Altın Kitaplar yayınevi (4. baskı), 1981, s. 25)

32 ases: es gece bekçisi TS, bekçi, korucu, (*Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*, TDK yay. Ankara 1963-1982 [DS]) (Kütahya yoresi).

33 belik. saç örgüsü. TS; boluk, parça, kısım. DS

34 bez yalnız, sadece DS

"sadece", "ancak" gibi edatlar yerine, mahallî kalmak adına alıntı kelimenin tercih edilmiş olduğu görülmektedir.

" . Ben destanın yalnız kaval dilincisini biliyorum İnsan dilincisini yalnız dengbejler bilirler. Ben kavalcıyım, dengbej değilim " (30/6); Zindanın kuyusundaki kızın üstüne dengbejler³⁵ türküler çıkardılar, çobanlar, bilurvanlar³⁶ sesler yaptılar (97/11)

Eşeğin başını gözleri bıçılğanlı,³⁷ kirpikleri dökülmüş biri çekiyor (85/3).

Uçan kuştan, akan yılandan car³⁸ umuyordu (62/1)

Bır ürkek ceren³⁹ gibiydi. Akşama kadar sarayın içinde dondu durdu (89/1), ırı, ceren gözleri ve ince bilekleriyle kadınlar kaynaştı (128/4)

Moğolca'dan alıntı olan ve ortak dilde kullanımı bulunmayan "ceren" kelimesinin kullanılması şöyle izah edilebilir: Eserin konusu bir efsanedir ve mahallîdir. O sebeple kelimeler de tabîî olarak mahallî olmalı, ortak dilde kullanılanlar değil mahallî olanlar tercih edilmelidir. Bu tarzın kendi içinde bir mantığının olduğu söylenebilir. Ancak ortak dilde karşılıkları bulunan bu çeşit kelimelerin kullanılmasını toplumun bütününe hitap etmek adına yadırgatıcı bulmak da mümkündür.

Zindandan gelen kaval sesini duyunca kendine geldi. Tepeden tırnağa bütün bedeni çıngıştı⁴⁰ (47/5).

Sonunda kılıcı zindanın mavi çinke⁴¹ taşına vurdu, kılıçtan çıkan çınlamayı bütün saray, bütün Beyazıt duydu (75/3).

Ve delikanlılar, kızlar, kadınlar, insan soyunun gorduğu en güzel incelikte gövend tuttular.⁴² (101/6); Genç kızlar, erkekler gövende durdular. Büyük bir top düğün başladı (136/4).

Ateş harlıyor,⁴³ aydınlanıyor, büyüyordu (141/7); "Ateş harlandı " (141/6).

Çok aşağıda, zindanın kuyusunun dibinde görünür görünmez bir ışık *ipiltiyordu*. ışığın *ipiltisinde* (44/1; 136/3); Kılıç *ıpileyen* ateşin ölü ışığında donuk donuk parladı (141/5); Çadırların sönük ışıkları Ağrıya serpilmiş *ıpileşiyorlardı* (137-139)

"Koçer⁴⁴ başı sendin. Sen de beni?" (50/16).

35 dengbej: ?

36 bilurvan: kavalcı ?

37 bıçılğan: ter, pıslık, çamur vb. sebeplerden meydana gelmiş yara. DS.

38 car (VII) imdat, yardım DS.

39 ceren hlk ceylan. TS.

40 çıngışmak: sıvı maddeler sıçramak (Mersin); çımkışmak: uyuşmak, ürpermek. DS (İsparta, Aydın, Manisa, Konya, Adana, Muğla). Kelime, İnce mehmed I'den alınma orneğe göre "ürpermek, uyuşmak" anlamıyla karşılanmıştır. Ali Püsküllüoğlu, a.e.

41 çinke: hlk. 1. sağlam, sert taş. 2. en ufak parça. 3. benek TS; 1. ufak, kısa, 2. zerre, en ufak parça, 3. benek. DS.

42 gövend tutmak : ?

43 harlamak: nsz. (ateş için) kuvvetlenmek, harlı biçimde yanmak. TS.

44 koçer ?

Kofileri⁴⁵ gun gibi ışılıyıp akıyordu ve govend⁴⁶ gelip Ağrıdağının eteğinde dalgalanan-bir deniz gibiydi (101/6)

koyak⁴⁷ 117/2, 125/10; 139/2; Koyaklara çiğlar ındı sesinden, dağ derinden sarııldı (143/5)

Yazığım geliyor⁴⁸ Soliye Çok yazığım geliyor (51/9)

Keskin kokulu Ağrıdağı pürnenden⁴⁹ yastık yaptı, kılıcını kımından sıyırıp ortaya yattırdı (141/5)

Gulbahar sessiz, sıyım siyim⁵⁰ ağılıyor, içinden "Ağı vereceğim ona Ağrıdağının boz yılanının ağısını " (79/8).

Som⁵¹ kırmızı, som mavi, som sarı açmış çiçeklerin, som yeşilin ustune (117/1)

Yıldızlar gökyüzünü almış şıkırdım⁵² gibiydiler (127/8).

Atın dört yanını bir uğuntuda⁵³ dolaştı, dolaştı, ter içinde kaldı, yemiden kılıcını çekti Kılıcı elinde bir deli uğuntuda sarayın dibindeki uçuruma koşarak ındı, geri çıktı ... Memo yumşamış utanmış gene onlardan ayrıldı, gene ata gitti, gene uğundu (74/1. 3) Memo delicene bir hızla yalınkılıç, gözleri dönmüş, bir attan zindana, bir zindandan ata uğunarak gidip geliyor, iri kılıcından şimşek pırtılları savruluyordu (75/2)

45 kofî sağır. DS. (Ancak burada başka anlamda kullanıldığı görülmektedir)

46 gövend: ?

47 koyak vadi TS.

48 Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu kelimeyle ilgili şu ifade oldukça ilgi çekicidir " Aksaray... Yıldırım Hân destine girdi. Andan, Timur Han-ı pur-zôr sene târihinde Yıldırım Bâyezid Hân'a rağmen harâb u yebâb ve halkın kebâb ve hâneleri 'ak sarây'ı turâb ettiğinden hâlâ kavm-i etrâk ol sarâya yazıkları geldiğinden ya'nî acıdıklarından "ah sarây" derler, niçesi 'ak sarây' derler; bu güne ismiyle musemmâ bir şehri-i ra'nâdır " a.g.e 66b/29-31.

49 puren: küçük, çansı (çamsı ?) ve güzel kokulu çiçekleri olan çalı görünüşünde bir bitki, kî kökünden ağırlık, dallarından süpürge yapılır A Püsküllüoğlu, a.c

50 siyim siyim: yavaş yavaş, ince ince (yağmur yağmak, su, gozyaşı vb. akmak için) DS, ince ince, hafif hafif, az az, için için, uzun uzun, durmadan, iplik iplik. (.. gözlerinden de uyku siyim siyim akarmış) Ali Püsküllüoğlu, a.c

51 som: katıksız, saf. TS. Ortak dilde "alın" birlikte kullanılmakta olan kelime, yazar tarafından geniş bir alanda kullanılmış gözüküyor.

52 şıkırdım: hızlı yağmur (Eğridir, Ödemiş Ermenek): sert cilalı şey; iki parmağın birbirine çarpılmasından çıkan çıkan ses için, bol, kalabalık, sık; oynak kıvrak; dayalı doşeli DS, altı anlamda kullanılmaktadır. şıkırdım gibi: genellikle ağaçtaki meyve, toplanmamış fasulye, domates gibi sebze, toplanmamış koza için "pek sık", "pek çok" anlamına kullanılır. Ali Püsküllüoğlu, a.c.

53 uğunmak : hlk büyük bir üzüntü veya acıdan kıvranmak, soluğu tıkanmak, ağlaya ağlaya bayılmak. TS. Buna ilâve olarak "uğun-" DS'de "hızla dönmek, süzulmek (topaç, kirmen vs. için; Burdur, Niğde, Adana ve yöresi)", kederlenmek (Kemalîye, Alaşehir Bartın), olağanüstü üzülme (Samsun ve yöresi), olağanüstü acı duyarak, sessiz, yakınmasız ağlamak (Mut ve yöresi)", yorgun düşmek, durgunlaşmak (Bartın ve yöresi)" keyiflenmek, haz duymak (Şavşat ve yöresi)" anlamlarıyla da tespit edilmiştir. uğunmak 1. bir tacerin, pervanenin dönerken gözükmez hale gelmesi, süzülmesi 2 ağlarken kendinden geçip uzun bir süre sessiz soluksuz kalmak Ali Püsküllüoğlu, a.c

Hiç kimseyi dinlemezlerdi ama, umucuyu,⁵⁴ yakarıcıyı da kim olursa olsun, niçin olursa olsun kolay kolay eli boş çevirmezlerdi (54/1), Onlar kendilerine *umucu* gelmiş bir kadına ne için olursa olsun dokunmazlar, ... (54/4).

"Her gece de meşenin üstünde kervankıran yıldızı gun doğuncaya kadar yalbirdayarak⁵⁵ salınır dururdu. " (67/1).

Ahmet kalktı, atın üstündeki yamçıyı⁵⁶ aldı, yere ot doşedi. .. Uzandı, *yamçıyı* üstüne çekti (141/5)

Güneş bir ara Ağrının yamacına yapıştı, sonra ayrıldı. Sonra gene yapıştı, sonra da bir iyice ayrılıp kalktı yekindi,⁵⁷ dağın karşısında durdu (128/2).

Ismail Ağa yelyepelek⁵⁸ dışarı çıktı (96/1).

B. Cümle Kuruluşu

1. Devrik Yapılı Cümleler:

Genel dil tipolojisi açısından Türkçe'nin esas cümle yapısının özne+tümleç+yüklem (ÖTY)⁵⁹ dizilişinde olduğu hemen hemen bütün gramer kitaplarımızda yer almış bir husustur.⁶⁰ Özne ile yüklem arasında tümleç unsurlarının sıralanışı da, "Temel unsurlar yardımcı unsurlardan sonra gelir." ve "Anlamı özellikle belirtilmek istenen unsurlar yükleme yaklaştırılır." ilkelerine göredir.⁶¹ Buna göre, ÖTY dizilişindeki sıranın değişmesi, devrik yapıyı ortaya çıkarmaktadır.

Türkçe'de devrik cümlelerin önemli bir yeri ve özel bir anlatım değeri olduğu malûmdur.

Divanu Lügati't-Türk'ten beri muhtelif tarihî kaynaklarda görülen devrik cümle örnekleri, metinlerde, konuşma dili örnekleriyle tespit edilmişlerdir.⁶² Buradan hareketle, Türkçe'de devrik cümlelerin konuşma dilinin gelişigüzelliğinden

54 umucu: bir şey isteyen, bekleyen, uman (özellikle bahşış için) DS. (Kelimenin cümledeki anlamı sözlükte tespit edilmiş anlama uygun düşmemektedir.); yakarıcı, dilyıcı, bir şey bekleyen; umucu gelmek: bir şey dilemeye gelmek. Ali Püskülioğlu, a.e.

55 yalbirdamak: ışık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek. DS.

56 yamçı: i bir yüzü uzun tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış yağmurluk. TS

57 yekinkmek : hlk. davranmak, olduğu yerden fırlamak, ayağa kalkmak. TS.

58 yelyepelek: çabucak. DS.

59 K. Guray Çağlar, "Türkçe'de Sözcük Dizilişi ve Dil Tipolojisi", *Genel Dilbilim Dergisi III/1-2*, 1978, s. 55-60.

60 A. Mevhibe Coşar, *Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi (doktora tezi)*, İ.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 1997, s. 29-31.

61 A. Mevhibe Coşar, a.e. s. 29-30

62 Haydar Ediskun, "Devrik Cümle Üzerinde Bir Arşatırma", *Türk Dili*, Eylül 1960, sy 100, s. 193-197.

doğduğu söylenmiştir.⁶³ Konuşma dilinin gelişigüzelliğinden doğmuş olmakla beraber, nesir cümlelerinde, bu yapının anlatıma kattığı vurgu ve ahengin ilk örneklerini Dede Korkut hikâyelerinde görürüz.⁶⁴ XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başlatılan konuşma dili ile yazı dilinin birbirine yaklaştırılması çabaları sonucu, yazı dilinde (edebî dilde) de yaygın olarak kullanılmaya başlanmış, Türkçe'in ifade şekillerinden birisi haline gelmiştir.⁶⁵

"Yerinde kullanıldığında", cümle unsurlarının Türkçe cümle dizilişindeki yerlerinin değişmesiyle meydana gelen anlam vurgusunun anlatıma bir çeşitlilik ve zenginlik kattığı ortadadır.⁶⁶ Ancak bu "yerinde kullanma"ya yeterli ölçüde dikkat ve hassasiyet gösterilmediği takdirde ortaya, "farklı olmak", "yenilik yapmak" vb. özentilerin zorlamasıyla "tercüme" cümleler çıkmaktadır. Bu çeşit örnekler, dilin ifade imkânlarını yerinde kullanamamak, bir sanatkâr için ise dili "güzel" kullanamak sonucunu vermektedir.

Ağrıdağı Efsanesi'nde de, kısa cümleli sade anlatım hakim olduğu için, çok sayıda devrik cümle bulunmaktadır. Basit yapılı kısa cümleler, bir ölçüde devrik yapıya zemin oluşturmuştur denebilir.⁶⁷ Ne var ki bunların bir kısmının, cümleye, devrik yapıdan beklenen anlam çeşitliliğini ve güzelliğini katan kullanımlar olmadıkları görülmektedir. Temel cümle unsurlarının (özne-tümleç-yüklem) dizilişlerindeki farklılıktan başka, tümleç unsurlarının kendi içlerindeki dizilişlerinde de anlamı bulanıklaştıran, bazen değiştiren farklı sıralanmalara rastlanmaktadır.

Aşağıda sıralayacağımız cümleler anlatıma herhangi bir çeşitlilik ve güzellik katmayan, yerinde kullanılmamış devrik yapılara örnek verilebilirler:

63 Tahir Nejat Gencan, *Devrik Cümle, VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, TDK Yayınları, Ankara 1960, s.45-56.

64 a.g.m., s. 49.

65 Bu konuyla ilgili yapılmış incelemelerin listesi için Ömer Demircan-Aybars Erözden'in tasnifli bibliyogra çalışmasına bakılabilir: "Dil Üzerine Yayınlar ve İncelemeler (Bir Kaynakça Derlemesi)", *Dilbilim Araştırmaları 1990*, s. 191-295 (c. Sözdizim ve Dilbilgisi, s. 222-234).

66 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974, § 445.

67 Eserlerinde "güzel" Türkçe'yi kullanarak kendilerine bir üslûp oluşturabilmiş yazarlarımızdan, meselâ A. Şinasi Hisar'ın ve A. Hamdi Tanpınar'ın birer eserlerindeki cümle çeşitleri üzerine yapılan doktora çalışmalarında (Osman Esin, *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme* (doktora tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 1997; Asiye Mevhibe Coşar, a.g.e.), devrik yapıda cümleye çok az yer verildiği tespit edilmiş, bunların da daha çok, konuşma örnekleri olarak verilen cümlelerde geçtikleri görülmüştür. Sayıları A. Şinasi Hisar'ın *Çamlıcadaki Eniştemiz* adlı eserinde beşi basit, ikisi birleşik yapıda olmak üzere toplam yedi (s. 277; 409), A. Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eserinde ise, iki unsurlu isim cümlesinde olmak üzere, sadece dördtür (s. 76). Bundan, devrik yapılı cümlelerin kullanılma oranının edebî mensur eserlerde oldukça düşük olduğu sonucu çıkarılabilir.

a. Temel unsurlarda:

At sanki içerden gelen kaval sesini dinliyordu, kulağını bir iyice vermiş (11/5) Burada, bağlam cümlesi unsurları arasındaki yer değişikliği, cümleye, devrik yapıdan beklenen anlam vurgusunu katmaktan çok uzaktır. "Kulak vermek" deyimini "merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak" anlamında olduğuna göre, bunun yerine ortak dilde hayvanlar için "kulağını dikmek" birleşik fiili kullanılmaktadır. Bu haliyle de *yanlış* değildir ama cümlenin, "At, kulağını iyice dikmiş, sanki içerden gelen kaval sesini dinliyordu." şeklinde daha *iyi* ve *güzel* olabileceği söylenebilir. Ve diğer örnekler

Memo keseyi aldı, baktı, elleri kuş gibi uçuyordu, titremekten (43/2)

Osmanlının eli kolu uzundu, ta dünyanın oteki ucuna kadar, Ahmedî de öldürürlerdi (47/6).

Çok derinden bir şeyler sezmişti, ta eskiden beri Memoda (48/1)

Memo olumden beter bir işkence çekmişti, açkıyı verirken (48/2)

"Burada konuşun," dedi, kısık, duyulur duyulmaz bir sesle (49/5).

Ayağa kalkacak dermanı kalmamıştı dizlerinde (52/6)

Ama hiç, hiç bir türlü bir ışık görünmüyordu, hiç bir yerden (53/1)

Ya da Musa Beyin babasına bir haber uçurmalıydı Dağlılara gitsin diye (54/3) Cümle aslında, yan cümlesi sebep ifadesiyle ilk cümlenin yüklemine niteleyen dolaylı aktarılmalı bir birleşik cümledir Bu şekildeyle tipik bir konuşma cümlesi olduğu söylenebilir

"Sofî senin dillerine kurban olsun, güzel konuşan, ballar akan, . Sofî senin saçlarına kurban olsun, sırma tel . Sofî senin gözlerine kurban olsun, ceren bakışım Sofî senin boylarına kurban olsun, suna boy .. Sofî senin yüreğine kurban olsun, Leyla sevda . Hem de bir ateş harmanı . (62/4).

Gülbahar konuştu, ne dediğini, ne söylediğini bilmeden (62/7).

Elini uzattı, Gülbaharın saçını okşadı, dokunmağa kıyamayarak (81/10)

Cellat kulağı uzağa fırlattı, kalabalığın üstünden (86/1)

Gülbahar: "Ne var Yusuf" diye sordu, durgun (89/6).

Ya öldürelim, gızlıden. Ya da zindana atalım (93/11).

Osmanlıyla bir daha bir boy ölçüşecekti, Hoşap kalesi düzlüğünde (112/1).

"Bana bunun karşılığını söyleyeceksin, beni seviyorsan " (118/2).

"Çıkabilir mi oraya insan olan?" (121/17).

"Daha geliyorlar," dedi İsmail Ağa, umutsuzca ellerini açarak (127/7).

Durmadan hançer uşürdü bir yerlere, kolu yorulup düşünceye kadar (143/2).

b. Tümleç unsurlarında:

Türkçe'de tümleç unsurlarının dizilişi, gelişigüzel değil, "yardımcı unsurun esas unsurdan önce gelmesi" ve "belirtilmek istenen unsurun yükleme yaklaştırılması" esasına göre olduğunu yukarıda tekrarlamıştık. Bu sebeple, cümle unsurlarının bulunmaları gereken yerden başka bir yerde bulunmaları okuyanı tedirgin etmekle kalmaz, anlamın bazen bulanık, karanlık olmasına, bazen iki

türlü belirmesine yol açar. Bazen de amaçlananın dışında bir anlam ortaya çıkması ya da sözün hiç anlaşılması sonucunu doğurur.⁶⁸

Ağrıdağı Efsanesi'ndeki bir takım cümlelerde de, bazen farklı anlaşılmaya yol açacak şekilde yer almış tümleş unsurları bulunmaktadır. Örnekler:

Bir seferinde, az kalsın, kapıyı bir asker açtığına içeri girecekti (49/1). Cümleye göre, Gülbahar'ın içeri girip girmemesi değil, "kapıyı bir asker açtığına" girmesi önemlidir. Ancak siyak ve sibaktan kastedilen anlamı, "az kalsın" zarfının yerini yüklemeye yaklaştırarak ifade etmek mümkündür.

"Biliyorum, er geç ikinizin de babam boynunu vurduracak." (62/6). Bu cümlede, cümle unsurlarının dizilişiyle kuvvetlendirilmek istenen bir anlamın bulunmayacağı ortadadır. Burada bir kelime grubunun arasına başka bir unsur getirilerek unsurların gramerce dizilişi de bozulmuştur. Bu cümle aslında 'ki' edatı düşürülmüş bir birleşik cümledir. Yardımcı cümlenin öznesi olan kelimeyi yerine getirirsek, şu cümle karşımıza çıkmaktadır: "Biliyorum, babam er geç ikinizin de boynun(uz)u vurduracak." Çünkü olayda, mahkûmların boyunlarını vurduracak başka birisi söz konusu değildir.

Dağın soluğuna, çekiç sesleri tek tek karıştı (62/10). Yüklemeye yaklaştırılmış unsur burada 'tek tek' hal zarfıdır. Halbuki burada çekiç seslerinin tek tek karışması değil, çekiç seslerinin karışması vurgulanmaktadır. Cümle şu şekilde olabilir: Çekiç sesleri tek tek dağın soluğuna karıştı." Tabii ki burada tonlama da anlatımı güçlendirmek veya farklılaştırmak için önemlidir.

Hüsonun kapısından bir top daha kıvılcım dışarıya, geceye aktı (62/10). Bu cümlede 'bir top kıvılcım' sıfat tamlamasıdır; yani bir kelime grubudur. Başka yerlerde de karşımıza çıkmakta olan kelime gruplarının arasına başka unsurların sokulması durumu, anlam ve nüanslarına dikkat etmeksizin devrik yapı kurma özentisinden kaynaklanıyor olabilir.

Kürt beyleri el pençe divan, yüreklerinde sonsuz bir başkaldırma istemi, saraydan yıkılmış, dışarıya çıktılar (77/2). Bu cümlede "saraydan yıkılmış" unsuru benzerleriyle birlikte zarf olarak yer almaktadır. Ancak "saraydan yıkılmış" takımı anlam olarak neyi ifade etmektedir? Doğrusu, ". . . yıkılmış, saraydan dışarı çıktılar." dizilişi daha anlaşılır gözüküyor.

"Bundan sonra yaşamışım ki, neye yarar?" diyor, inliyordu .. "Bundan böyle yaşamışım ki, neye yarar?" (101/4-5). Buradaki ki edatı, Farsça'dan alıntı bağlama edatından farklı olarak Türkçe şüphe edatının kalıntısıdır. Eski şekli "erki" olan bu son çekim edatı, yer yer alıntı bağlama edatı "ki" ile karıştırılmaktadır. Burada da böyle bir karışıklık söz konusudur. "Ki" adatının yerinin değiştirilmesi devrik yapıdan beklenen ifadeyi güçlendirmeyi sağlamış değildir.

⁶⁸ Ö. Asım Aksoy, *Dil Yanlıları*, TDK yayınları, Ankara 1980, s. 145.

Sabaha karşı Gülbahar dayanamadı, onu uyandırdı (106/6). Burada bir sıralı cümle var ve özne ortak. Eserde bu cümle bir paragraf olarak verilmiş. Burada anlaşılan, Türkçe'de vurgulanmak istenen unsurun yükleme yaklaştırılması prensibine istinaden, vurgulanan unsurun "Ahmet" değil Gülbahar olduğudur. Yani Ahmet "dayandı" ama Gülbahar "dayanamadı" ve sabaha karşı onu uyandırdı. Yine siyak ve sibaktan anladığımız ise, vurgulanan unsurun "sabaha karşı" olduğudur. Çünkü Gülbahar zaten binbir türlü düşüncelerle bütün gece uyumamıştır ve dayanamayıp "sabaha karşı" Ahmet'i uyandırmıştır.

Uzun bir süre sonra gönderdiği ulak Erzurumdan geldi (114/2). Cümelenin zaman zarfı grubu, bu şekliyle sıfat fiil grubunu niteleyen zarf durumundadır; halbuki burada ulağın Erzurum'dan ne zaman geldiği söz konusu edilmektedir. Zaman zarfının virgül işaretiyle ayrılması da bu karışıklığı önleyebilirdi.

Mahmut Han güzel bir el yazısıyla yazılmış Rüstem Paşanın mektubunu okuyor, ona: "Alçak," diyordu (114/4). Burada, özne grubu, nesne grubu ve yüklemden oluşan ilk cümlede, nesne grubunu meydana getiren unsurların sıralanışında bir düzensizlik görülmektedir. Nesne grubu da "güzel bir el yazısıyla yazılmış" ve "Rüstem Paşanın mektubu" unsurlarından oluşan bir sıfat takımıdır. Buradaki sıfat durumunda olan isim fiil grubu, görüleceği gibi anlamca doğrudan "mektup" kelimesinin niteleyicisidir. Yani söz konusu edilen "güzel bir el yazısıyla yazılmış mektup"tur. O halde, ortada başka bir mektup bulunmadığına göre, bu vasıflardaki mektup "Rüstem Paşanın"dır ve bu ünvan grubu isim tamlamasının tamlayan unsuru durumundadır. Buna göre cümledeki nesne grubu karşımıza şöyle çıkmaktadır: "Mahmut Han, Rüstem Paşa'nın güzel bir el yazısıyla yazılmış mektubunu okuyor, ..."

Başka türlü, acaip bir aya benziyordu kuyrukyıldızı, tan yerine yakın (134/1). "Acayip bir ay", "kuyrukyıldızı" ve "tan yerine yakın" ...

2. Aktarma Cümleler:

Aktarma birleşik cümleler (iç içe birleşik cümleler) de eserde çokça yer almaktadır. Bunlar daha çok "demek" fiiliyle sonlanan aktarmalar şeklindedir. Örneklerde de fark edileceği gibi kuruluş açısından çeşitlilik görülmektedir. En yaygın olanı, devrik kuruluştaki aktarma cümlelerdir. Esas cümledeki öznesi çok defa aktarma cümleleri arasına sokulmaktadır. Dolaylı aktarmalarda da hemen hemen aynı durum söz konusudur.

Eserde bu iki tür birleşik cümlelerin noktalaması oldukça karmaşık bir durum sergilemektedir. Özellikle devrik yapıdaki aktarma cümlelerde yüklem ve özne yardımcı cümleyi bölmektedir. Bazen bunlar nokta işaretiyle kalan aktarma kısımdan ayrılmakta, bazen virgül işareti konup tırnak işaretiyle başka bir cümleye başlar gibi devam edilmekte, bazen de hiç tırnak işareti kullanılmayarak, unsurlar yine devrik yapı içinde dizilmektedir. Tırnak işareti içinde verilen

yardımcı unsurların nokta yerine istikrarlı bir biçimde virgül ile sonlandıkları görülmektedir.⁶⁹ Sadece devrik olanlarda değil, normal yapılı aktarma ve dolaylı aktarma cümlelerde de yüklem yardımcı unsuru bölüğü örnekler vardır.

Gülbahar bır inilti gibi konuştu, ama ne dediği belli olmadı

"Beni hatırladın mı?" diye sordu. "Hani yaylada Küp gölünün üstündeki toyda?"

Gülbahar:

"Hiç aklımdan gitmedin." dedi. "Koçer başı sendin Sen de beni?" (50/13).

"Bir de başka bir şey isterim," dedi

Gulbahar hemen.

"Söyle, Gulbahar sana kurban olsun "

"Gülbaharın bunu, bu geceyi, beni olünceye kadar unutmasını isterim." (82/6-7).

"Gelecek hafta cumartesi günü kalede onların başını vurduracak babam," dedi

Gülbahar. "Çaresi yok mu hiç?"(65/1)

Bu durum, bır çeşit üslûp özelliği olarak karşılanabilir. Eserde, unsurlarının yer yer tekrarlandığı, bu halleriyle konuşma dili örnekleri sayılabilecek tipik cumleler de yer almaktadır.⁷⁰ Üç örnek:

Paşa diyormuş ki ilk önce Sofinin boynunu vurduracağım, onların gözlerinin önünde diyormuş.(51/9),

"Paşa diyor ki," dediler, "attan at, maldan mal, paradan para beğensin. dedi." dediler (17/17)

Bana dedi ki, herkesten beklerdim bu düşmanlığı, alçaklığı, bes ondan beklemezdim Git ona soyle, dedi bana (109-111).

Çokça bulunan bu ve benzeri cümle örneklerinin noktalamasında bir düzenin olmadığı görülmektedir.⁷¹ Bir de aktarma cümle oldukları belli olan, ancak gramerce yüklemsiz cümleler bulunmaktadır. Bunlar daha çok konuşma örneklerinin verildiği bölümlerde geçmektedir. O sebeple, tırnak işareti yerine konuşma çizgisiyle verilebilir ve gramerce eksiklik giderilmiş olurdu. Örnek cümleler:

⁶⁹ İmlâ lügatlerinde tırnak işaretinin kullanımı ile ilgili kural başından beri hemen hemen aynıdır Orijinal biçimiyle aktarılan sözleri veren cümlelerin sonuna normal olarak iki nokta konur; tırnak içinde verilen alıntı büyük harfle başlar ve sonundaki işaret (nokta, soru veya ünlem işareti) tırnak işareti içinde kalır. *İmlâ Kılavuzu*, (Gözden geçirilmiş yeni baskı). TDK Yayınları, Ankara 1988, § 134; *Yeni İmlâ Kılavuzu*, Doç. Dr. Mertol Tulum, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1986, § 129, "Tırnak içine alınan sözler, ayrı bir tümce olarak kalıyorsa, kendi noktalama imini korur ve tırnak imi bundan sonra konur." *Ana Yazım Kılavuzu* (Ömer Asım Aksoy'un başkanlığında bir kurulca hazırlanmıştır.), Adam Yayınları, İstanbul 1987, § 52 (Uyarılar a.)

⁷⁰ Konuşma dilinde, sadece yüklem değil, cümlelerin diğer unsurlarının da zaman zaman tekrarlandığı, bu durumun konuşma dilinin tipik bir özelliği olduğu söylenebilir. Geniş bilgi için bk. Alev Yemenciler, "Söylem Çözümlemesi Türk, İngiliz ve Amerikan Kültürlerinde Anlatılan Öykülerin Kültürel Bir Çerçeve İçinde İncelenmesi", *Dilbilim Araştırmaları* 1996, Ankara, sh 51. Tablo 3

⁷¹ Bununla ilgili örnekler için "İmlâ" kısmına bakılabilir

Ahmet: "Gidelim." (137/4-5). *Gülbahar*'ın konuşması, bir önceki cümlede, aynı yapıyla ve yüklemiyle birlikte verilmiş olduğu halde, Ahmet'in konuşması yüklemsiz olarak aktarılmaktadır.

Ahmet: "Musa Beye de yüreğim yanıyor. Benim yüzümden. Atı getirsem mi? Sofinin, Musa Beyin canını kurtarsam mı? Ama atı bizimkiler vermezler. Verseler ben zindandan çıkınca onların yüzüne nasıl bakarım? Bir canından korktu da hak armağanı atını Paşaya geri verdi derler. Kimsenin yüzüne bakamam. Ama Sofinin, Musa Beyin canı?" (52/3).

Bu cümle, yazarın, kültür seviyesi düşük, sıradan bir insana yaptıracağı bir konuşma örneği olarak başarılı sayılabilir. Romancı özellikle kahramanının böyle konuşmasını istemiş olabilir. Ama görülüyor ki, yazarın cümleleriyle kahramanların sözleri, ifadeleri, benzetmeleri aynı sadelik ve tek tiplilikte birbirlerine benzerler.

a. Yüklemsiz aktarma cümlelere başka örnekler:

Gülbahar:

"Kırk gün içinde atı getirmezsen babam senin de, Sofinin de, Musa Beyin de başını vurduracakmış."

Ahmet:

"Doğru," dedi (50/9-11).

Gülbahar:

"Acele, ecele, acele edin. Günün ışmasına az kaldı. Asesler yakalarlar sizi." (82/13-14).

Memo onların zincirlerini açtı.

"Şu aşağıdaki kapıdan çıkacaksınız. Gün ışınıncaya kadar vaktiniz var. O zamana kadar kaçıp kurtulun." (82/10).

Yusuf: "Babam sana tuzak hazırlıyor. ... İsmail Ağaya söylerken kulaklarımla duydum." (90/3).

Mahmut Han adamlarına:

"Varın da şu demirciyi buraya getirin bakalım ne diyormuş anlayalım."

Hüso yarın çıplaktı (121/1-2).

Ahmet gözlerini *Gülbahar*'ın yüzüne dikti öylecene kaldı. Sonra ağır, ölüm gibi zor:

"Beni nasıl kurtardın *Gülbahar*? Ne verdin Memo'ya da benim canımı satın aldın? Memo neyin karşılığı kendi canını verdi de benim canımı kurtardı? Memo beni bıraktığı zaman, kendisinin öleceğini bilmez miydi? Bunu bana söyle. Bilir miydi, bilmez miydi?" (140/2-3).

b. Yüklem ve öznesi yardımcı cümleyi bölen aktarma cümleler:

Örneklerde de görüleceği gibi, araya giren yüklem veya özne unsurlarından sonra, yardımcı cümlenin devamı bazen yeni bir cümle gibi büyük harfle, bazen de cümlenin bitmeyip devam ettiğini şeklen de göstermek üzere küçük harfle başlatılmaktadır.

Ayrı bir cümle gibi yazılanlar:⁷²

Musa Bey.

"Paşa seni istiyor," diye sözünü tekrarladı. "Bes seni görmek istiyor." (32/9)

.. Musa Bey Ahmedin eline düştü:

"Kusura bakma Ahmet," dedi. "Bilmiyordum. Beni bağışla. Yoksa seni getirmezdim. Benim başım gitmeden senin de başın gitmez." (34/3).

Gülbahar elindeki keseyi Memoya uzattı:

"Al," dedi. "Bunların hepsini sana veriyorum." Memo keseyi aldı, baktı, elleri kuş gibi uçuyordu, titremekten. "Şu zindandaki Ahmedi bana göstereceksin." (43/2).

Gülbahar:

"Hiç aklımdan gitmedin," dedi. "Koçer başı sendin. Sen de beni?" (50/16).

Ahmet:

"O, o türküyü kırk gün söyler," dedi. "Çok uzundur."

Gülbahar:

"At gelmezse, babası üçünüzü de öldürür," diye derinden içini çekti. "Aaah!" (51/4-7)

Yusuf:

"Sana ne?" dedi "Onlardan sana ne? Babam haklı olarak o hayinlerin başını vurduracak. Sana ne onlardan?"

Birden sözünü bıçak gibi kesti, dik dik Gülbahara baktı.

"Yoksa Gülbahar," diye gürlledi. "Yoksa?" (56/14-17).

"Gülbahar:

"Biliyorum," diye derinden inledi. "Bu benim için daha iyi. Biliyorum, er geç ikinizin de babam boynunu vurduracak. ..." (62/6).

Gülbahar:

"Ben Kervan Şeyhini biliyorum," dedi. "Ama o kimseyi kabul etmez ki ..." (66/6).

Kürt beyleri ... uzun uzun atı gözden geçirdiler:

"Bu onun atı," dediler. "Vallah billah, bu onun atı. Bu damga onun damgası." (77/3).

Cellatlar zindana vardılar, Memoya:

"Aç kapıyı memo," dediler. "Başları vurulacak olanları hazırla." (82/18).

Sabaha karşı Gülbahar dayanamadı, onu uyandırdı.

"Uyan," dedi, sert. "Senden soracak bir tek sorum var. Doğru, dosdoğru, yüreğindeki gibi karşılık ver." (106/7).

"Kötü," dedi Muhammed. Ak sakalı bir su gibi yüzünden aşağı aydınlanarak akıyordu. "Çok kötü. Paşa beni çok kötü karşıladı. Az daha kılıcını çekip parçalayacaktı. Bana dedi ki, herkesten beklerdim bu düşmanlığı, bes ondan beklemezdim. Git ona söyle, dedi bana ... Kızla Ahmedi birbirine bağlasın, hemen bana yollasın. Bir bölük askerle ... Gidişinden sonra on beş gün bunu Beyden bekleyeceğim," dedi. "Senin için, Şeyh için ağzına geleni söyledi." (109-7 / 111-1).

Bu aktarma cümle, içinde, benzerlerinden farklı olarak başka bir takım aksaklıklar da bulundurmaktadır. "Dedi" yüklemeleri ve bunlara bağlı unsurlar birbirine karışmış gözüküyor. Tırnak işaretleri burada, ayırıcı olmak yerine karışıklığa sebep olmaktadır. İlk aktarma cümleden sonra gelen cümle, konuşma

⁷² Bu tür aktarma cümlelerin, Batı dillerinden yapılan tercüme yoluyla Türkçe'de kullanılmaya başlanan yapılar olabilecekleri, üzerinde ayrıca durulmaya değer bir konudur

ile ilgili değil, öznenin durumunu anlatan tasvirî bir cümle. Bu halin, konuşmanın muhtevasıyla ne alâkası var diye sorulabilir. Sonra yazar kahramanının ağzından aktarmaya devam ediyor. Bu aktarma içinde, kahramanın bir başka şahıstan yaptığı aktarma yer alıyor. "Gidişinden sonra on beş gün bunu Beyden bekleyeceğim," dedi." cümlesi yazarın değil, olay kahramanının yani Muhammed'in aktarma ifadesidir. Bu ifadenin başı tırnak içine alınmış olmadığına göre bunun bu işaretle kapatılması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Eğer Muhammed'in başka birinden yaptığı aktarma tırnak içinde verilmiş olsaydı, "Bana dedi ki "Herkesten beklerdim bu düşmanlığı, bes ondan beklemezdim Git ona soyle. Kızla Ahmedî birbirine bağlasın, hemen bana yollasın. Bir bölük askerle ... Gidişinden sonra on beş gün bunu Beyden bekleyeceğim." şeklinde verilir ve sonra Muhammed'in cümlesinin devamı olan "Senin için, Şeyh için ağzına geleni söyledi." cümlesi gelebilirdi. Bu aktarmanın yüklemi paragrafın başında, "Kötü," dedi Muhammed cümlesinde zaten geçmişti.

Ahmet

"Biz gidelim Bey," dedi. "Bizim için kan dökülmesin Yazıktır." (111/7-8).

Bey:

"Hiç bir yere gidemezsiniz," diye kabardı. "Hoşap kalcsinin kapısını kurulduğu gündün bu yana kimse açamamıştır. Geleceği varsa Mahmut Hanın göreceği de var Sen bu evin oğlusun, hiç bir yere gidemezsin. Bu benim onurumdur Artık ortada ben varım Sen yoksun Otur kalede keyfine bak." (111/10)

"Daha geliyorlar," dedi İsmail Ağa, umutsuzca ellerini açarak. "Çoğalarak, kabarak geliyorlar Bir insan selhdır akıyor, akıyor bitmiyor. Ne de çok insan varmış meğer bizim şu dağda, şu ovada." (124/7).

"Çok insan var," dedi Paşa. "Çok insan var şu dünyada. Ama hayırlı bir iş için olsa böyle bir araya gelmezler. Bu kadar çabuk nereden duydular onun dağa çıkacağını? Nereden duydular da geliyorlar? Kim haber verdi acaba? Daha gelecekler mi?" (124/8)

Paşa içini çekti:

"Çıkamaz," dedi "Haydi sen git, bak bakalım kalabalığa daha geliyorlar mı?" (125/11)

"Döğüşmeye fırsat kalmaz Paşa," dedi İsmail Ağa. "Ben böylesi kalabalığı bilirim. Göz açıp kapayınca kadar yok ederler bizi, hepimizi " (133/3)

"Yok etsinler!" diye gurledi Paşa. "Göz açıp kapayınca kadarki sürede döğüşürüz Var git söyle, hazırlansınlar. Kışladakiler de gelsinler " (133/4).

İsmail Ağa:

"Ahmet Ağrıdandır," dedi. "Ağrı onlara bir şey yapmaz." (136/8).

Mahmut Han:

"Yalan," diye bağırdı. "Bunda bir şey var." (136/9-10)

Birden palladı

"Soyle Ahmet," dedi "Senin içinde bir şey var, onu soyle." (139/6)

Gulbahar:

"Bilirdi," dedi. "Zıdanın kapısını açan zindancı dünyanın hiç bir yerinde yaşayamaz. Hiç bir ulkeye sığınmaz, onu Memo bilirdi Onun için de savaşa savaşa gıttı, kalenin burcundan kendini aşağı attı." (140/6)

"Hiç bir şey vermedim Ahmet," dedi. "Hiç bir şey istemedi." (140/12)

Aktarma cümlelerin devamı olarak küçük harfle devam edenler:

"Paşa bu yaptığımı iştirse," dedi, "hepimizin boynunu vurdurur " (35/1)

.. mektubunda: "Kim ki," diyordu, "bu delikleri kapatır. o kişi bu sarayı temelinden yıkar. Bu sarayı ben o deliklerin ışığı üstüne kurdum Kim ki zindanın ışık ocaklarını kapatır, tekmi belalar onun başına yağacak, hiç bir zaman soyu, geleceği iflah olmayacaktır. Kim ki benim bu mektubumu bu sarayda oturacaklara iletmezse, onun soyu kuruyacaktır." (39/3).

"Ne o Gülbahar," dedi, "bu gece vakti?" (56/1).

Hüso kızın yarı ölü hale geldiğini anladı, "eyvah," dedi kendi kendine, "bu kadar olduğunu bilmiyordum. Bir günde ölüvermiş kız." (66/1).

"Üzülme oğlum Ahmet," diyordu, "bütün Osmanlı ordusu üstüme gelse, siz muradınıza erişeceksiniz. Benim evime gelen kişinin, Şeyhin himmeti , görklü nazarı üstünde olan kişinin, hiç bir şeyden korkusu, ürküntüsü olabilir mi? Bu kişi umutsuzluğa kapılabilir mi?" (109/3).

... Molla Muhammed saraya gidip geliyor:

"Paşam," diyordu, "sana canımız kurban. Beyimiz diyor ki bir kız için beni ele aleme rüsvay kılmasın Ellerinden öperim. Konuklarımı Paşam elimden alırsa burada benim yüzüme kopekler bile bakmaz Soyumun da yüzüne bakmazlar. Kızın başlığını, ne derse vereceğim. Canımı bile istese Paşa, yoluna Mahmut Han yoluna kurban ederim. Ahmet de öl dediği yerde ölecek " (115/2-3).

... İsmail Ağa: "Paşam," dedi, "sana birkaç sualim var." (121/12)

c. Tırnak işareti kullanılmadan verilen aktarma cümle örnekleri:

Paşa diyormuş ki ilk önce Sofinin boynunu vurduracağım, onların gözlerinin önünde diyormuş (51/9).

Onlar gitseler de Sofinin, Ahmedin, Musa Beyin başı için şu atı verin, Ağrılılar, deseler, dağlılar atı onlara vermezler miydi (53/5).

Kaçsam buradan, gitsem Hoşab kalesine, Hoşab Beyinin ayağına düşsem, beni babama verme, beni saklayamazsan, şu aşağı kara gozlu cerenlerin koştugu çöle gönder. Arapların arasına. Bey de korkar, diye düşündü, babamdan ... Babamdan herkes korkar. İran Şahı, Osmanlı Padişahı, herkes herkes korkar. Bir o mendebur Gülbahar korkmaz Birde demirci Hüso, bir de Kervan Şeyhi. Kervan Şeyhi bile korkar. Bes, ikisi korkmaz (87/4)

Yoksa kendi kendime korkuya mı kapılıyorum, temelsiz korkulara, diye düşündü Mahmut Han (129/2)

C. Dil Kusurları

Yapılacak değerlendirmelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için Ö. Asım Aksoy'un *Dil Yanlışları* adlı eserinin "önsöz"ünde "Yazı dilinde üç aşama" başlığı altındaki açıklamalardan bazı paragrafları aynen almak istiyorum:

"Yazı dılı, anlatımın özelliğine göre üç aşama gösterir Doğru yazı, iyi yazı, güzel yazı.

Doğru yazı (içindeki düşünce yanlış da olsa) anlatmak istediği dil kurallarına uygun olarak anlatan yazıdır. Niteliği sağlıklı olmaktadır. Doğru yazıda sozcukler, kavramları aşağı yukarı değil, tam olarak karşılar, tümcenin öğeleri yerli yerinde bulunur Yazının hoş giden biçimde olması gerekmez.

"Doğru" olmak, yazı dilinin ilk koşulu ve ilk basamağıdır

İyi yazı, doğru yazının güzel yazıya giden yolu üstündedir. Bir konu, doğru olarak çeşitli biçimlerde yazılabilir. İyi yazı , bu biçimlerin en uygunu, en çok beğenilecek olanıdır.

İyi yazıda konu, bütün boyutlarıyla ele alınmış olmakla birlikte, uzun, karışık, dolambaçlı tümleçler yoktur. Söz yapısı o denli sağlam, anlatış öyle derli topludur ki okuyanlar, "konu bundan dana uygun biçimde anlatılamaz" diye düşünürler. ...

İyi yazmak, doğru yazmaktan daha çok çaba ister Sürekli yazı yazan her aydın, bu aşamaya ulaşmak, bunun için yorulmak zorundadır.

Güzel yazı, yazın ustalarının yarattıkları sanat ürünleridir Bunlar, doğru ve iyi olduktan başka özgün buluşlar ve imgelerle süsüldür. Belli kuralları bulunan doğru ve iyi yazma, çalışmakla elde edilir, kesin kuralları bulunmayan sanat ürünü yaratma. (çalışma ile birlikte) özel yetenek de ister. Yetenek ise Tanrı vergisidir."⁷³

1. Gereksiz Kullanımlar:

Aynı anlama gelecek ifadelerin veya eş anlamlı dil unsurlarının bir arada kullanılması ya da cümlede görevi olmayan bir kelimeye yer verilmesi, sözü gereksiz yere uzatacağı için anlatımın gücünü azaltır. Makbul olan ise, aksine, ifadeye anlam yönünden katkısı olmayan unsurlardan ayıklanmış anlatımlardır. Bu çeşit, anlamsızlığa, bulanıklığa götürmeyecek kısa ve özlü sözlere icâz denmiştir.⁷⁴ Bu husus eski belâgat kitaplarında da işlenmiştir.

*Ağrıdağı Efsanesi'*nde bu çeşit, ifadenin gücünü azaltan veya edebî anlatımı zayıflatan unsurların yer aldığı cümleler bulunmaktadır. Örnekler:

Daha gün doğmadan Ağrıdağının harman olmuş yalp yalp yanan yıldızları altında kavallarını bellerinden çıkarıp Ağrıdağının öfkesini çalmaya başlarlar (7/1)

Aynı cümle içinde, tamlayanın birden fazla geçmesi durumunda isim tamlamalarının bu unsurları tekrar edilmez, asıl anlam tamlananda olduğu için⁷⁵ ilk kullanımdan sonra zamirle veya bir karışıklık meydana gelmiyorsa doğrudan tamlanan unsurun aldığı iyelik ekiyle temsil edilirler. Diğer unsurların diziliş sırası da tabii ki önemlidir. Cümleyi şu şekilde güzelleştirmeyi deneyelim: Daha gün doğmadan, kavallarını bellerinden çıkarıp harman olmuş yalp yalp yanan yıldızları altında Ağrıdağı'nın öfkesini çalmaya başlarlar.

Bekledikçe coşkusu artıyor, yüreği daha çok, vurulmuş bir kuş yüreği gibi çırpınıyordu (44/9). Buradaki "daha çok" sıfat takımı, cümleye anlamca sınırlama getirmektedir. Halbuki cümlenin anlamında böyle bir ifade kastedilmemektedir (bkz. yerinde kullanılan kelimeler).

⁷³ Ömer Asım Aksoy, a.e., s. 8-9.

⁷⁴ "Daha muhtasar bir ibare irad ettiğinde eğer ibaresi asıl manayı ifadeye vafî ise *icâz* denilir. Ve az lafız ile çok mana ifade eylemiş olacağı cihetle *inde'l-bulegâ* pek makbul olur." Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye*, Mimar Sinan Üniversitesi yayınları, İstanbul 1987, s 117

⁷⁵ T. Banguoğlu, § 290.

Gülbahar için en küçük bir umut ışığı yoktu (53/1). Burada "en" ile -cük ekinin kelimeye kattığı anlam hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla derecelendirmeyi ek veya edatın birisi gerçekleştirebildiğine göre burada ek veya kelime gereksiz yere kullanılmıştır.

Uzakta, yücelerde Ağrıdağı derinden gümbürdüyor, arada sırada da koca dağ soluklanıyor, urperiyordu (62/9). 'Ağrıdağı' kelimesinden sonra aynı cümlede 'koca dağ' grubuna gerek yoktur. Zira ortak özneli sıralı cümlelerde, aynı öznenin tekrarı ve ya onu temsil eden zamir vb. öznelerin tekrarı hoş bir anlatım değeridir. Cümleyi bir de 'koca dağ' olmadan okuyalım, anlamda bir eksikliğin bulunmadığı görülecektir.

Paşa onu alından öptü: "Ne diyorsun sen, bu yaptığın insanlıktan, yiğitlikten dolayı sana beğendiğin en güzel bir silah, bir at armağan edeceğim Ne diyorsun sen? Seni neden öldüreyim?" (96/13-14 -97-1)

"En güzel bir silah" tamlamasında, "en" derecelendirme edatı olarak kelimeyi tahsis eder; yani "silah" artık belli bir silahtır. Dolayısıyla arkasından belirsizlik sıfatı olarak kullanılan "bir" kelimesi aykırı düşmüştür. Aslında bu cümlede "en" kelimesi fazladır.

Gülbaharı .. bir masal giyitiyle giydirdiler Sonra da onu babasının atına bindirip Kervan Şeyhinin evine götürdüler (101-102/1). Arada nesne unsurunun değişmesi söz konusu olmadığına göre, ikinci cümledeki "onu" zamirine gerek yoktur.

Hoşap Beyi gelenleri kalenin iç surunun kapısında karşıladı. Gelenlerin hepsini yakından taniyordu (112/3). İkinci cümledeki "hepsi" belirsizlik zamiri "gelenler"i temsilen zaten cümlede yer almış olduğundan, "gelenler" yeniden zikredilmekle tekrar durumuna düşülmüştür.

... dağdan ve ovidan boyuna durmadan, eksilmeden geliyorlardı (125/10). "Boyuna", "durmadan" ve "eksilmeden" anlamca birbirine çok yakın kelimeler. Bu üç kelimenin bir arada kullanılması, ifadeyi güçlendirme kastını aşmış gözüküyor.

2. Tekrarlar:

Anlatımda vurgulamak istediği kelime, ifade vb. unsurları çeşitli şekillerde tekrarlamak, açıklama getirmek, desteklemek gibi yollarla maksadını ortaya koyabilmesi insana dili çok yönlü kullanma fırsatı vermektedir. Bu tür tekrarlar kelime ve ifade olabildiği gibi, anlamca tekrarlar şeklinde de olabilmektedir. Esasen bu durum sadece Türkçe'ye mahsus bir özellik de değildir.⁷⁶ Ancak konuşma dilinde sıkça rastlanan bu tür kullanımlar, zaman zaman dilin gramer kurallarını zorladığı ve hatta bazen uymadığı için⁷⁷ yazı dilinde yadırganmışlar;

⁷⁶ Bu konuda bir karşılaştırma için bk.: Alev Yemenici, a g m. sh 37-57.

⁷⁷ Muharrem Ergin. *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları (8. baskı), İstanbul 1983, § 6

bu sebeple, erbabınca tatvîl (sözü uzatmak) diye değerlendirilerek belâgata aykırı bulunmuştur.⁷⁸

Eserde estetik değer taşıyan tekrarların yanında anlatıma güzellik katmayan veya kattığı açık olmayan kelime ve ifade tekrarları da bulunmaktadır. Bunlar bazen kelime, bazen ibare, bazen cümle, bazen de ifade tekrarı biçiminde olmaktadır.

a. Kelime tekrarları:

Unsurları ortak olan yanyana bağlam cümlelerinde ortak unsur tekrarlanmaz. Ancak, unsurlardan birisi vurgulanmak istenirse, okuyucunun dikkatini çekmek için tekrarlandığı da olur. Yani bu tekrarlar, anlatımı güçlendirmek için yapılırlar. *Ağrıdaki Efsanesi* 'ndeki "... diz çöktüm." yüklemiyle sonlanan cümlelerden kurulu şu anlatım, diğer unsurları bir an için görmezsek, buna örnek verilebilir:

Lanetli Ahurî toprağına diz çöktüm. Bin yıllık sevda toprağına, bin yıllık bahar toprağına diz çöktüm . . . Som kırmızı, som mavi, som sarı açmış çiçeklerin, som yeşilin üstüne, balkıyan dağın doruğundaki yıldız harmanının altına diz çöktüm Dağın sırtına, karlı yüreğıne diz çöktüm Büyük sevdalara yüreğini açmış dağın aydınlığına, ışığına diz çöktüm. Ulaşılmaz öfkenin türküsünü söyledim. Karanlık bulutun altına, başımı donduren kokunun içine diz çöktüm. Uçsuz bucaksız, dağdan akan bir ulu yalım selinin üstüne diz çöktüm (116-117)

Buna karşılık, "yalım" kelimesi etrafında kurulan şu cümleler ortak dil için anlaşılabilir ifadeler ihtiva etmektedir. "Yalım" kelimesi her cümlede farklı anlamda kullanılmış gibidir.

Uçsuz bucaksız, dağdan akan bir ulu yalım selinin üstüne diz çöktüm (117/1); Sevda kuşu bir ateş oldu Yalımdan bir yuva yaptı, yalımdan bir kavak ağacında. ... Sevda kuşu üç yalım yavruyla uçtu. Uçtuğu yerler, konduğu yerler yalıma kesti. Dağ yalıma kesti, taş yalıma, toprak yalıma kesti Gökyüzü, yıldızlar bir yalımda çalkandı İnsanlar yalıma kesti. Yalımdan sevda kuşu dağların, denizlerin otesine uçtu. Denizlerin otesi yalıma kesti. Çiçekler yalım açtı. Som mavi yalım açtı, sarılar yeşiller yalım açtı. .. Ağrıdağının yüreğı yalıma kesti (117/2-4)

Eserde bunlardan başka, anlatımı güçlendirme maksadı güdülmemiş gözükken, en azından, böyle bir katkısı olmadığı anlaşılan tekrarlar da bulunmaktadır. Bunların, anlatıma herhangi bir güzellik katmadıkları da ortadadır:

Bir süre bomboş ne yapacağımı, nereye gideceğimi bilemez orada durdu, sonra elindeki Memoya vermesi gerekli anahtarını gördü. Zindanın kapısına yürüdü Memonun odasına geldi. Odanın kapısı açık duruyordu. Memo içerde yoktu Bir telaşa kapıldı Memoyu koşarak bütün sarayda aramağa başladı. Memoyu sarayın iç surunun dışında büyük kapının sağına oturmuş, belini de duvara dayamış buldu (46/1).

Buradaki "Memo" kelimesinin tekrarı, ortak unsurlu cümle yapısıyla giderilebilir ya da cümleler bağ edatlarıyla bağlanarak bazı unsurların ifadesi anlatıma bırakılabilir. Diğer örnekler:

⁷⁸ Ve eğer *zıyâdesiz* ise *tatvîl* denilir ve *inde'l-bulegâ* merdûd olur. Meselâ Kizb u dürûğ ikisi dahi bir manaya olduğu halde yalan denilecek yerde kızb u dürûğ denilse *tatvîl* kabılından olmağıla makbul olmaz. Ahmed Cevdet Paşa, a.g.c s 117

"Babam seni öldürecek, öldürecek . Öldürecek, öldürecek Oldürecek!" diye sesleniyordu, sayıklar gibi (57/5).

Yusuf ayağa fırladı: "O Ahmet oyle mı? Babam seni öldürür. Oldürür! Babam seni öldürür, öldürür.." (57/3)

Bir insan selidir akıyor, akıyor bitmiyor (124/7)

Buradaki "bir insan selidir akıyor" cümlesi, "insan kalabalığının tıpkı sel gibi aktığını" belirten bir anlam ifade eder. Hareketin sürekliliği, yine cümlenin anlamında zaten bulunmaktadır. Bu sebeple ikinci kısmın cümleye kattığı bir anlam farklılığı söz konusu değildir.

Kalabalık hiç kesilmemiş, dağdan ve ovidan boyuna⁷⁹ durmadan, eksilmeden geliyorlardı (125/11)

Sonra akşama doğru çadırlar kuruldu, çadırların onune ateşler yakıldı, yağ kokuları, kurumuş ot, kurumuş çiçek kokularına karıştı (125/11)

Üç cümleden oluşan bir sıralı cümle yapısında kurulmuş olan cümlenin son kısmına baktığımızda yine gramerce bir karışıklık karşındayız. Şöyle ki: "Yağ kokuları, kurumuş ot ve çiçek kokularına karıştı." şeklinde anladığımız cümlenin yüklemi bize görünüşçe iki veya daha fazla nesnenin bir araya geldiğini ifade etmektedir. Bu nesnelere "yağ kokuları", "kurumuş ot" ve "kurumuş çiçek kokuları"dır. Unsurların dizilişinden ve aldıkları eklerden, yazarın "ve" bağlacını nadir kullandığını da hesaba katarak, şöyle bir anlam çıkarmak mümkündür: "Yağ kokuları" ve "kurumuş ot" "kurumuş çiçek kokularına karıştı." Yazarın anlatmak istediği bu değilse ve "yağ kokuları"nın "kurumuş ot ve çiçek kokularına karıştıkları" ifade edilmek istenmişse, bunun açık ve nalaşılır ifadesi belirttiğimiz şekilde olur. Aksi halde, bu durumda "kurumuş" sıfatının "çiçek" kelimesini nitelendirmeyebileceği düşünülmez; çünkü "ve" bağlacı, iki tarafındaki unsuru birbirine bağlayarak kelime grubu meydana getirir ve aksine bir nitelik belirtilmediği sürece, grubu kuran kelimeler birlikte sıfat tamlamasına isim olurlar. Yukardaki ifadede "ot" ve "çiçek" kelimelerinden birinin "kurumuş", diğerinin de başka bir sıfatı zikredilmiş olsaydı, o zaman bağlama grubu her iki sıfat tamlaması arasında kurulur, ifade açık ve anlaşılır bir şekilde tamamlanmış olurdu.

Ovaya boyuna insanlar geliyor, habire çadırlar kuruluyordu (133/6).

b. Anlatım tekrarları:

Her bir yan ııssız. Dünya bomboş kalmış, Ağrıdağı başını almış da dünyamızdan çekip gitmiş, kurdunu kuşunu, insanını almış goturmuş, şu dünyayı bomboş bırakmıştı (12/2)

İlk cümleyle ifade edilen "ıssızlık"ın sebebi müteakip cümlede gösterilmektedir. Ve bu sebebin sonucu olarak "ıssızlık", bir defa daha vurgulanmak istenmiş, "şu dünyayı bomboş bırakmıştı." açıklamasıyla ifade edilmiştir. Bu durumda "Dünya bomboş kalmış, ..." cümlesi anlamsızlaşmış, üstelik "... dünyayı bomboş bırakmıştı." cümlesini de tekrar durumuna sokmuştur.

⁷⁹ boyuna 2 zrf ara vermeden, durmaksızın TS

"... Atın sahibi bey de olsa, paşa da, Osmanlı Padişahı, Acem Şahı da olsa. Koroğlu da olsa, kelleni verir de bu atı veremezsin. Ve hem de veremeyiz." (15/8); Kellesini verir de atı ona veremezdi (15/11).

Köy ıpıssızdı. Bir canlı bile yoktu (20/6).

Paşa kükrededi: "Bunu da zindana atın," diye bağırarak emir verdi (33/12-13).

"Paşa kükrededi:" ve "Bunu da zindana atın!" ile "bağırarak emir verdi." ifadeleri anlamca aynı hiddet halini anlatmaktadırlar. Paşa "kükremiş" olduğundan ve "... zindana atın!" diye emir verdiği için, sonraki kısım cümleye herhangi bir farklılık getirmemektedir.

Gülbaharın yüreği küt küt atıyor, zindanın soğuk kayalığında yankılanır gibi oluyordu. Ya da Gülbahara öyle geliyordu (44/8).

Memonun yüzünde, tutumunda hiç değişiklik olmadı. Gülbahar onun başında, bekledi bekledi. ötekinde hiç bir değişiklik olmadı (46/2)

Cümlede iki kişiden söz edilmektedir: Gülbahar ve başında beklediği "o" yani Memo. Ancak bir de "öteki" var. Bu "öteki", diğer iki şahıs biri adıyla diğeri zamirle temsil edildiğine göre bir üçüncü kişiyi anlatmakta kullanılır. Başka bir ifadeyle belirsizlik zamiri olarak kullanılır ve tanımlanmamış kişileri karşılar. Burada anlaşılıyor ki kelime belirtilen bir şahsı yeniden belirtmek üzere, bilinen görevinin dışında kullanılmıştır.

Sofi taş kesildi. Sofiden bir daha ses çıkmadı (62/7).

Ve gün battığı zaman artık Gülbaharın hali kalmamış, elden ayaktan kesilmişti. Yerinden kıpırdamayacak bir durumdaydı. Gece yarısı horozları öttüğü zaman bir külçe haline gelmişti." (65/9).

"Şimdi de, yetişin Gülbahar kaçıyor," diye ekledi. "Gülbahar kaçtı." (92/6).

Bey, Molla Muhammedi divanına çekip sordu: "Ne var Muhammed? Ne haber? İyi mi, kötü mü?" (109/7). Bu tür anlam tekrarlarını, yazarın konuştuğu kahramanın özelliğini yansıtmak önemli ifade tarzları olarak da değerlendirmek mümkündür. Ancak buna dair bir ip ucu mevcut değildir. Diğer anlatımlardaki benzerlikler de bu durumun genel olduğunu göstermektedir.

Demirci Huso yarı çıplak sarayın kapısına gelmiş olanca sesiyle bağırıyordu (119/6); Hüso yarı çıplaktı (121/3).

... Ağrıdağının çobanları dört yandan gelirler, kepeneklerini gölün bakır toprağına atıp üstüne otururlar. Bin yıllık sevda toprağının üstüne otururlar (144/2). İki ayrı cümle halindeki bu ifadeler, aslında, baş cümleyi açıklayıcı nitelikte açıklama cümlesiyle kurulmuş bir birleşik cümledir.⁸⁰ İkinci kısım, baş cümledeki "bakır toprak" unsurunun tamlayıcısı durumundadır. Öyle olunca, yan cümledeki "üstüne otururlar" kısmı, baş cümleye anlamca katkısı olmayan bir tekrarlama durumunda kalmıştır. Ayrıca, bir kaç defa daha geçmekte olan "gölün bakır toprağı" tamlaması, "gölün toprağı" olmayacağına göre, her halde "göl kenarındaki bakır renkli toprak" anlamında kullanılmaktadır.

80 T. Banguoğlu, a e § 464.

3. Kelime ve İfade Uyumsuzlukları:

Aynı anlam takımı içinde birbiriyle çelişen veya uyumlu olmayan kelime ve ifadelerin bulunması, bir çeşit telif zaafı olarak değerlendirilebilir. Eserde buna örneklik edecek cümleler bulunmaktadır. Burada incelemeye konu edeceğimiz cümleler, üslûp araştırmalarında da kullanılabilir örneklerdir:

... Üstelik bu yapıcı başı bir Süryaniydi. Çok hapiste yatmış bir kişiymiş. Zindanın derdini belasını onun kadar bilen çok az kişi varmış. Ne olursa olsun bu zindana bir göz deliği bırakacağım. Ne olursa olsun, dünyada ilk olarak, benim yaptığım zindanın karanlığına pare pare ışık düşecek. Ve hiç bir zalim benim yaptığım ışık ocaklarını tıkayamayacak, söndüremeyecek. . (38-39).

Yazar, üçüncü şahıs olarak anlatmaya devam ederken, "... bırakacağım." diye birden birinci teklik şahıs yani olay kahramanı konuşmaya başlıyor. Herhangi bir geçiş ifadesi ve noktalama işareti de kullanılmadan yapılan bu ani intikal, üslûp ve dil akışı bakımından bir kusur olarak değerlendirilebilir.

Bir an için, diyordu kendi kendine. Şu zindanlık süre içinde. Ahmedi bütün omründe görüp görebileceği bu kadardı. Başka türlü düşünülemezdi bile (40/3). "Kendi kendine diyordu"dan sonra ifadenin birinci teklik şahısla devam etmesi gerektiği halde, yazar kendisi araya girerek cümleler arası mantıkî silsileyi koparmaktadır. Bu kopukluk, iki nokta arasına alınmış olan "Şu zindanlık süre içinde." zaman tamlayıcısıyla cümle dizini açısından da yapılmıştır. Bu tür aktarma ifadeleri yazar, başka yerlerde, çok düzenli olmamakla beraber, tırnak işareti içinde göstermektedir.

Böyle, hiç konuşmadan, bazan da hiç kıpırdamadan, donmuş, uykulu, ayağa kalkmış ölüye benzer (,) ⁸¹ üç gün Gülbaharın ağzını bıçaklar açmaz, dolaştı durdu (40-41) Görünüşte yüklemi "dolaştı durdu." olan bir cümle ile karşı karşıya olduğumuzu farz edersek, "..., üç gün Gülbaharın ağzını bıçaklar açmaz," cümlesi ana cümleye ne şekilde katılmaktadır? Eğer bu parçanın, bir cümle değil de diğer unsurlar gibi zarf göreviyle ana cümleye katılması düşünülmüşse, bu yapıda zarf olamayacağı ortadadır. Çünkü burada "Gülbahar" bizzat zikredildiği için, ondan önceki zarf unsurlarıyla ilgili özne başkası olmuş olur ki böyle olmadığı anlaşılıyor. Eğer, sıralı birleşik cümle söz konusu edilmek istenmişse, bu durumda, anlam ve zaman kullanımı açısından uyumluluk gözükmemektedir.

... Memo kapıyı açtı. ... Gülbaharı görünce yüzünde tarifsiz bir sevinç belirdi. Tarifsiz bir mutluluk sardı yüzünü. Bu sevinç Gülbaharın gözünden kaçmadı. Bir anda Memonun yüzü gene aynı hışımda bir umutsuzluğa, bir karanlığa dönüştü. Gülbahar da umuttan şaşkınlığa düştü. Memo gene kızardı, gözlerini yere dikti. Elleri, dudakları belli bir titremeydi. Eli ayağı da tutmaz olmuştu (43/1). Birbiriyle alâkalı görünen ancak bu alâkaları karışık bir iplik yumagındaki ipin iki uç arasındaki alâkaya benzeyen cümleler: "Memonun yüzü gene aynı hışımda bir umutsuzluğa, bir karanlığa dönüştü. "Gene" kelimesinin çağrıştırdığı "öncekiler" nerededirler? "... aynı hışımda ..." ne demektir? Mecazî

81 Virgül işareti tarafımızdan konulmuştur.

bir ifade midir? Yoksa yazarın şahsî tasarrufu mudur? Daha çok acemi bir tercüme-yi andıran cümle yerine niçin "Elleri, dudakları titremekteydi." değil?

.. Ahmet yurudu gitti, zindana girdi Zindanın kapısına yurüdü, Memonun odasına geldi. Memoyu sarayın iç surunun dışında, büyük kapının sağına oturmuş, belini de duvara dayamış buldu (46/1).

Aynı paragrafta geçen üç cümle. Aralarında bir iki cümlelik tasvirler bulunuyor. Yüklemlerinin kılınışlarına göre yazar ilk cümlede zindanı görebilecek bir mesafededir, Ahmet de görme alanındadır. İkinci cümleye göre ise Memonun odasındadır. Üçüncü cümlede yeniden kahramanı izlemektedir. Hareket halinde olan sanki Ahmet değil, olayı anlatan kişi, yani yazardır.

Eller bir yalım gibi birbirine kavuştu (50/4); Elleri bir yalım gibi birbirlerinden koştular (52/6).

Benzetme, bir nesne veya hareketin en belirgin vasfına benzetilerek yapılır. Bu sebeple bir şey, aynı yönden hem olumlu hem olumsuz benzetmeye esas alınmaz. Yani "Arslan gibi kükredi." cümlesine karşılık "Arslan gibi kükremedi." cümlesinin anlamı yoktur. Ancak, olumlu-olumsuz benzetme, "Kuş gibi uçtu.", "kuş beyinli adam" örneklerinde olduğu gibi aynı nesnenin başka özellikleriyle kurulabilmektedir.

"Gülbahar deli divane oldu. Memonun halini bile aklına getirmeden hemen Ahmede koştu. Memodaki değişikliğin, çöküntünün hiç farkına varmadı Kara, güzel gözleri onulmaz bir kederle çukura gomulmuştu Bir yalnızlığa batmıştı İpissiz dünyada tek başına yüzer gibiydi. Belinden zorla, halsizce çıkardığı açkıyı Gulbahara veririrken, sanki elleri yoktu." (72/7-73/1)

Paragrafın ilk üç cümlesinin öznesi Gülbahar; ancak diğer cümlelerin öznelere "Memo" olduğunu anlamak ancak son cümleye geldiğinizde mümkün oluyor. Zira oraya kadar anlatılan sanki Gülbahardır. Eğer bu cümlelerin hepsinde özne ilk anda zannedildiği gibi "Gülbahar" ise, anlam uygunsuzluğu yanında intikal de yerinde yapılmış değildir. Zira son cümlelerin öznesinin "Memo" olduğu açıktır.

"... Zindancı Memo kocaman kılıcına dayanmış, geyik derisinden, dizine kadar gelen abasına sarınmıştı. Uzun, güzel yüzü, kara gözleri, kıvrırcık abanoz sakalı kedere batmıştı." Ben de yarın şafakta onun boynu vurulurken, kendimi aşağı onun olusu üstüne atacağım." Kendinden geçmişti. Bu sözlerini Memonun duyduğunu anlayamadı (80/6-7)

Paragraf, Memo'nun durumunu anlatan cümlelerle başlayıp devam ediyor. Arada tırnak işareti içinde verilen paragraftaki sözlerin kime ait olduğu, en azından Memo'ya ait olup olmadığı belli değildir. Aksine bir işaret olmadığına göre, bunların Memo'ya ait olduğunu düşünmek mümkündür. Ne var ki bunlar Memo'nun değil, Gülbahar'ın sözleridir. Bu durum, ancak son cümleye gelindiğinde anlaşılabilir.

Memonun avucundaki bir tutam saç kapkara bir yalım, bir ışık gibi balkıdı, inccikten yeşillenmiş toprağın üstüne aktı (85/2)

"Kapkara bir yalım"ın "bir ışık gibi balkıması" benzeyen benzetilen ilişkisini göz ardı eden bir teşbih ve kelimelerin anlamlarını, anlam ilişkilerini, ortak dildeki kodlanmış karşılıklarına göre anlaşılabilir kılan bir ifade. "Yalım" nasıl "kara"

olur; eğer kara olabilmişse nasıl "bir ışık gibi balkır.⁸²" ? Veya, hemen akla gelmeyen bir macazî anlam kastedilmiş olabilir mi?

Kaçsam buradan, gitsem Hoşab kalesine, Hoşab Beyinin ayağına düşsem, beni babama verme, beni saklayamazsan, şu aşağı kara gözlü cerenlerin koştuğu çöle gönder. Arapların arasına Bey de korkar, diye düşündü, babamdan . Babamdan herkes korkar İran Şahı, Osmanlı Padişahı, herkes herkes korkar Bir o mendebur Gulbahar korkmaz. Birde demirci Huso, bir de Kervan Şeyhi Kervan Şeyhi bile korkar Bes, ikisi korkmaz (87/4)

Başından"... babamdan ... "a kadarki cümlelerde üç şahıs değişmektedir. Paragraf "ben"le başladı, "sen"le devam etti, "o" ile tamamlandı. Burada, noktalamadaki dağınıklığın böyle bir anlam bulanıklığına sebep olduğu söylenebilir. "Babamdan herkes korkar " cümlesi, bütün unsurları anlam alanına katmakla birlikte, istisna tutulan unsurlar sonradan sıralanarak ilâve edilmiş. Bu bir üslûp özelliği kabul edilebilir. Ancak, korkmayanlar içinde Kervan Şeyhi de sayılıyor, sonra "Kervan Şeyhi bile korkar." cümlesi! Son cümleden anlıyoruz ki Yusuf'un babasından "sadece" iki kişi korkmaz: Gulbahar ve Hüso.

Memonun ona hayinlik etmesinin sebebini bir türlü bulamıyordu Bulamıyor, öfkesinden, kederinden, acısından, Memoyu oğlu gibi seviyordu, deliye dönüyordu (92/7) İkinci cümleli sıralı cümle formunda düşünüldüğü gözüküyor. Bu dizilişte üç tane bitimli yüklem var ve aradaki tamlayıcıların gramerce "seviyordu" fiiline, anlamca ise "deliye dönüyordu." yüklemine bağlı oldukları söylenebilir. "Bulamıyor," kısmını ilk cümleli anlamını vurgulamak için tekrar gibi düşünsek bile, "öfkesinden, kederinden, acısından, Memoyu oğlu gibi seviyordu" cümlesinin anlamsızlığı ortadadır. "Memoyu oğlu gibi seviyordu," cümlesi de dikkate alındığında "deliye dönüyordu." parçasının sıralı cümleli diğer unsurlarıyla ne tür bir anlam bağı vardır? "Memoyu oğlu gibi seviyordu" cümlesi bir cümle-i muterize (saplama cümle) ise, zikredilen cümle içinde hangi unsurun niteleyicisidir? Okuyucu cümleli bırakıp, olayı bir bütün olarak düşünerek her kelimeyi cümleli dışında çağrıştırdıkları anlamlarıyla zihninde canlandırmak durumunda kalmaktadır.

Paşa. "Sen," dıyordu, "benim yiğit oğlumsun. İşte soyuna layık olan yiğit böyle yapar. Namusuna, onuruna leke kondurmaz." (96/9-10).

Yusuf, kızkardeşinin yaptıklarını babasına naklettikten sonra korku ve heyecanından baygınlık geçirir, hastalanır. Sonra kendisine ilaç verirler ve kendisine gelir. Kızın yaptığı "namussuzluk"u anlatması üzerine babası tarafından "onuruna leke kondurmayan" evlât olarak takdir edilmektedir. Ancak namussuzluk yapılmıştır ve aileye "leke" konmuştur. Bu durumda Yusuf'un hareketinin "namusa, onura leke kondurmamak" olarak nitelendirilmesi anlamca isabetsiz gözükmektedir.

Gulbaharla Ahmet çıktıktan sonra Hoşab Beyinin genç yuzu kederlendi, gözleri bulutlandı Sarı saçları buğulandı. Silkindi, ayağa kalktı, çok uzun boyluydu (103/7)

82 Kelime burada "parlamak, parıldamak" anlamıyla kullanılmıştır

Bu paragraf içinde "Sarı saçları buğulandı." ve "çok uzun boyluydu." cümleleri, kasıt olsun diye araya sokuşturulmuş gibi, diğer cümlelerle mantikî bağı olmayan anlamlar ifade etmektedirler. "Kederlenmek, gözleri bulutlanmak" gibi acı ve üzüntü ifade eden anlatımlardan sonra "saçların buğulanması" neyi göstermektedir, belli değildir. Son cümle sıralı bağlam cümlesi düzenindedir, ancak son kısımda hem yapı hem anlam olarak bu düzene aykırılık bulunmaktadır. Zira beden hareketlerini izlerken okuyucunun karşısına birden bir özelliği yani boy uzunluğu çıkmaktadır. Buna bağlı olarak cümlelerin yapısı da farklılaşmaktadır.

Zilan Beyi genç, yakışıklı, atak, coskun bir kişiydi. O konuştu. Eğri, kıvrık, kartal gagası gibi bir burnu vardı. sesi derindi: "Bey," dedi, "bu yüzden bir savaş olmasın. Bir yolunu bulmağa geldik. Mahmut Han asker çekiyordu., Önüne geçtik. Söz senin." Hoşap Beyi Konuştu: "Her şeyi siz benden iyi biliyorsunuz. Ben Ahmetle Gülbaharı Paşaya gönderemem. Çarem yok. Bunun dışında Paşa benden ne istiyorsa başım üstüne Oğlanla kızı ona gönderirsem, benim yüzüme, soyumun yüzüne kıyamete kadar köpekler bile bakmaz. Bu kadar beysiniz, bir yolunu bulun, boynum kıldan ince. Paşaya saygılarımı söyleyin. İsterse tüm varımı, canımı vereyim, kendi de ne isterse başım üstüne. . Ama evime gelmiş bir konuğu, bir can için ona gönderemem." (112/7).

Zilan Beyi: "Doğru söylüyor Bey," dedi.

"Biz boşa geldik."

"Boşa geldik, ayıp ettik," dediler ötekiler de.

"Bizde azıcık adamlık kalmış olsaydı, boyle ayıp bir teklifle Beyin karşısına çıkmazdık. Ayıp ettik." (113/1-2).

Kan akıtılacak bir olayda anlaşmazlığı gidermek için ara buluculuk yapmak üzere toplanıp gelmiş olan beyler, Hoşap Beyi'nin bir itirazı üzerine onun haklılığını teslim ediyorlar, "Bey doğru söylüyor." diyorlar. Bununla da kalmıyor, hep bir ağızdan "Boşa geldik, ayıp ettik." diyorlar. Hatta, dönüşlerinde Mahmut Paşa'ya Hoşap Beyinin hakkı var, konuk gelmiş sevdalılar bir can için geriye gönderilmez. Paşa bir çaresini bulalım şunun." diyebiliyorlar. Halbuki bu beylerin, o yörenin beyleri olarak Hoşap Beyi'nin gerekçesini önceden biliyor olmaları beklenir. Böyle bir ağızda reddedilecek bir teklif için bir araya gelip bu kadar meşakkati çekmeleri, eğer ara buluculuk yaptıkları meselenin çözümü için hakikaten azimli ve kararlı iseler Hoşap Beyi'ni iknaya çalışmamaları garip karşılanacak bir husustur.

Ateşi kaçıranlardan bir tanesi dağın gafletinden faydalanmış, ateş gölünden bir tutam ateş koparmış, başlamış aşağı koşmağa, ta aşağılara inmiş (122/1).

Cümle unsurlarının karşıladıkları anlam bakımından sıralanışları yerinde olmamıştır. Çünkü burada "ateşi kaçırma" "dağın gafletinden faydalanılarak" gerçekleştirilmiş bir harekettir. O sebeple önce "dağın gafleti" söz konusudur ve bundan faydalanan birisi ateşi "kaçırmıştır." Siyak ve sibaktan anlaşılan budur. Cümle yukardaki gibi kaldığı takdirde, başka bir zaman diliminde ateşi kaçırılmış olan kişi bu sefer de dağın gafletinden faydalanarak başka bir hareket gerçekleştirmektedir. Bu durumda cümle şu şekilde başlatılabilir: "Dağın gafletinden faydalanan birisi ateşi kaçırmış, ... "

Bir sabah Şeyhin elini öptü, ata atladı, sarayın yolunu tuttu, Paşanın huzuruna geldi. "Ağrının doruğuna çıkıyorum Paşam," dedi. "Sen sağolasın ki beni böyle zor bir işe koştun Hakkın var." Paşa ona uğurlar diledi (123-124)

Gerçekten efsane üslûbuna münasip bir durum. Başını vurdurmak için yıllarca beklediği bir zindan mahkûmu, tam cezası infaz edilecekken Paşa'nın kızını da alıp kaçarak bir başka beye sığınmış ve araya konan bir sürü ara bulucuya rağmen ikna edilememiş bir Ahmet, karşısında da Ahmet'i yakalamak için beyliğini, pašalığını velhasıl her şeyini ortaya koymuş olan Paşa. Ve yukardaki cümleler ...

Ama bu koskoca kalabalık cansız gibiydi, cansız ve kıpırtısız. Sessiz, bir ışık gibi hiç belirtisiz, oraya buraya dalgalanıyordu (125/11).

Birbirini takip eden iki cümle, ancak öznel ortak: "Bu koskoca kalabalık". Bu kalabalık birinci cümlede "cansız ve kıpırtısız", ikinci cümlede ise "oraya buraya dalgalanıyordu." şeklinde nitelendirilmektedir. Ayrıca, "cansız" kelimesi "kıpırtısız" kelimesinden daha ileri bir hareketsizliği ifade ettiği için "... cansız gibiydi"den sonra "cansız ve kıpırtısız" nitelemesi cümlelerin anlamına bir katkı sağlamadığı gibi esas cümlelerin anlam vurgusunu da düşürmüştür. "Bir ışık gibi belirtisiz" nitelemesi de, kelimelerin anlam ilişkilerini zorlayan bir anlatım içermektedir.

Gülbahar gelmiş bir köşede duruyordu (137/1), Kervan Şeyhinin elini öpmediler, atlarına bindiler, yeniden dağa sürdüler (137/6).

Bir yukarki paragrafta ifade edildiğine göre, Gülbahar bir köşede durmaktadır. Ahmetle aralarındaki konuşmalardan da atsız olduğu anlaşılmaktadır; yani ortalıkta, Ahmet'in atından başka bir at yoktur. Ata birlikte binip gittiklerine de işaret olmadığına göre "atlarına bindiler" cümlesini nasıl anlamalıyız? Biraz aşağıdaki: "Atlarının başını Küp gölünün üstbaşındaki mağaranın önüne çektiler" (137/8) cümlesi de "bir at" olduğunu anlamamız için yeterli değil. Ancak yine biraz aşağıda: "Atları bir çalıya bağladılar." (139/1) cümlesinden her ikisinin de birer atı olduğu anlaşılmaktadır.

Gülbahar onun sözünü kesti: "Söyledim ona," dedi. "Ne istersen verir, senin canını alırdım. Hiç bir şey istemedi." "Sen ne isterse vereceğini söyledin ona, öyle mi?" "Ne isterse vereceğimi söyledim. O da hiç bir şey istemedi." Ve sustular (140-141).

Gülbahar Memo'ya söylediği sözü naklediyor. Burada "Ne istersen verir (im)"den sonra ifadenin muhatabı değişiyor, Memo yerine Ahmet devreye giriyor. Cümleden anlaşılan, sanki Gülbahar'ın Memoyla, onun canını pazarlık etmekte olduğudur.

4. Şekilce Kullanım Yanlılıkları:

Eserde sık sık, kelimenin ortak dildeki kullanımını yadırgatacak ifadelere rastlanmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı, sıfat yapısındaki kelimelerin bazen cümlelerin içinde bazen de sonuna koyularak zarf fonksiyonuyla kullanılmalarıdır. Diğer şekil yanılıklarını da ihtiva eden örnekler:

Ak kuşan sonra çobanlar da sessiz, birer ikişer oradan ayrılır, karanlığa karışır çekilir giderler (7/1).

Sıfat yapısında olan "sessiz" kelimesi, yalnız "sessiz ol-, otur-, vb" birleşik fiil kuruluşlarında zarf fonksiyonuyla kullanılmaktadır. Diğer durumlarda, "sessiz" sıfattır ve zarf şekli "sessizce" olur.

.. Paşaya dik dik baktı. Kartal gözleri kıvılcımlıydı (20/6) Bu benzetmeyi, benzetme edatı olmaksızın kurulmuş bir teşbih sayarsak, yapı "Kartal gibi gözleri kıvılcımlıydı." veya "Kartal gözleri gibi kıvılcımlıydı." şeklini alır ki her iki halde de anlamı net olarak ortaya çıkarmak imkânı yoktur. Bir istiare söz konusu ise, o zaman, doğrudan anlam ilişkisi kurulmuş olan nesne, yani benzetilen zikredilmiş demektir ki bu durumda da "gözler" kartala benzetilmiş olur. Halbuki anlatılmak istenen "Kartal gözüne benzeyen gözlerinin kıvılcımlı olduğu"dur. Belki şöyle bir cümle makûl olabilirdi: Kartal gözüne benzer gözleri kıvılcımlıydı.

Kıvrık kırıklıydı. Gözleri çok maviydi (27/3). "Çok mavi" "masmavi" yerine kullanılmış olmalı.

Paşa Ahmedî hiç kızmadan, biraz alaycı, tepeden karşıladı (32/11). Cümlede "biraz alaycı" ve "tepeden" unsurlarının da hal zarfı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların cümledeki halleriyle zarf olmaları söz konusu değildir. Cümlenin, " alaycı ve tepeden (bakışla) karşıladı " şeklinde daha anlaşılır hale sokulması mümkündür.

Huso "Ne yapalım kızım," diye onu karşıladı (79/5-6) "Demek" fiilinden zarf fiil eki kalıplaşmasıyla oluşmuş bu edat, kendisinden sonraki cümleyle bağlı bulunduğu cümleyi sebep bildirerek birbirine bağlar.⁸³ Kelimenin yaygın kullanılışı, iki cümle arasında sebep ifadesiyle bir bağ vazifesi görmek olmakla beraber⁸⁴ buradaki kalıplaşmış zarf fiil eki bazı kullanımlarda -arak (/erek) zarf fiil.ekinin ifadesini canlı olarak karşılamaktadır.⁸⁵ O sebeple kelime burada bir edat olarak değil, "karşıladı" eylemini niteleyen hal zarfı yerinde "diyerek" olmalıydı.

Ya öldürelim, gizliden. Ya da zindana atalım (93/11) Burada "gizliden" kelimesi zarf fonksiyonuyla "gizlice" yerine kullanılmıştır. Gramer ölçülerinden farklı yapılmış olan noktalama ve unsur dizilişi ise, anlatıma bir farklılık getirmiş gözükmemektedir. Cümle şu şekilde kurallı cümle haline gelmiş olur: Ya gizlice öldürelim ya da zindana atalım

"Uyan," dedi, sert. "Senden soracak bir tek sorum var Doğru, dosdoğru, yureğindeki gibi karşılık ver " (106/7) "Sert" bilinen anlamıyla sıfattır; burada ise zarf fonksiyonuyla

83 a.e., § 638

84 "Gormesinler diye saklandı ", "Çocuğu okusun diye bütün varlığını harcadı " vb. cümleler örnek verilebilir

85 "Sen getirdin beni gel diye diye " Karacaoğlan.

kullanılmış gözükmetedir. Ancak kelimenin zarf olabilmesi için "sertçe" olması gerektiği açıktır. Eserde, çok sayıda bu şekilde kullanılmış örnek bulunmaktadır.

Kalabalık onu gorunce homurtuyu kesti, sessiz, taş kesildi (134/5)

Paşa çözüldü Ağır, sallanarak, bitmiş, var gücüyle kendini toparlamağa çalışarak sarayın kapısına doğru yurudu (134/5) "Paşa çözüldü." cümlesini sıyak ve sibaktan "Paşa hareket edemez hale geldi, dizleri çözülmüş gibiydi." şeklinde anlamak mümkündür. Ancak sonraki cümlelerin unsurlarına bakarsak, aralarında morfolojik açıdan bir denklik bulunmadığını görmekteyiz. Zira, "sarayın kapısına doğru" yer zarfını hariç tutarsak diğer kelime ve gruplar çeşitli yönlerden yüklem niteleyicisi durumundadırlar, yani cümleye zarf göreviyle katılmaktadırlar "Bitmiş" sıfat fiilini "bitmiş olduğu halde" şeklinde anlasak bile, "ağır" kelimesinin bu haliyle zarf olarak kullanılamayacağı ortadadır

İnsanlar ellerini yanlarına düşürmüşler, tembel, güneşin altında oylece ne yaptıklarını, nereye gittiklerini bilmeden dolaşp duruyorlardı (135/2) Yukardaki cümlelerdeki "ağır" kelimesinin cümle içindeki uyumsuzluğu gibi burada da "tembel" kelimesi hem cümleye katılma açısından hem anlamca uyumsuzdur. "Tembel" kelimesi sıfat ve isim olarak "iş görmeyi, çalışmayı sevmeyen, çaba göstermekten, sıkıntıdan kaçan (kimse), haylaz"⁸⁶ anlamıyla, kalıcı bir hali anlatmaktadır. Halbuki bu cümlede topluluğun o anki durumunu anlatmak için kullanılmak istenmiş gözükmetedir. "Ağır" ve "tembel" kelimeleri cümlede zarf fonksiyonuyla kullanılmak istendiğinde, bunların "ağır ağır" ve "tembel tembel" şeklini alacakları malumdur.

Ahmet gözlerini Gulbaharın yuzüne dıktı oylecene kaldı Sonra ağır, olum gibi zor "Beni nasıl kurtardın Gulbahar?" (140/2).

Ahmedin yuzune hayran, hasretli, doymamış baktı (141/6) Yazar başka yerlerde olduğu gibi burada da "hayran", "hasretli", "doymamış" gibi sıfatları zarf fonksiyonuyla kullanmaktadır. Bu bir özellik midir? Zaaf mıdır? "Hayran hayran", "hasretle", "doymamış (gözlerle)" gibi ortak dilde kullanılan zarf yapılarını kullanmaması, acaba bilgisizlikle yorumlanabilir mi?

5. Yerinde Kullanılmamış Kelimeler:

Sıvrı, uzun, kırlangıca benzeri bir kuştur (7/1) "Sıvrı" ve "uzun" kelimeleri gramerce, "kuş"un sıfatlarıdır. Akla hemen şöyle bir soru geliyor: "Sıvrı" ve "uzun" olan, "kırlangıca benzeyen" bu kuşun bizatihi kendisi midir, yoksa organlarından -meselâ gagası sıvrı, kanatları vs. uzun- birisi midir?

Ahmet çok eski bir Ağrıdağı türküsünü çalıyordu Ağrıdağının iflah etmez⁸⁷ ofkesini (11/4) Burada "iflah etmek" fiilinin anlamına uygun yerinde kullanılmadığı açıktır.

86 TS

87 İflâh etmek kotu bir durum veya hastalıktan kurtarmak TS iflâh olmak onmak TS

Mahmut Han büyük toyluk eyledi. Konuklarını şimdiye kadar görmedikleri bir biçimde ağırladı (19/10). "Mahmut Han büyük toyluk eyledi." Burada "toy" kelimesinin, "ziyafet" anlamını ancak ikinci cümleyi okuyunca hatırlayabilmekteyiz. Çünkü, "ziyafet" anlamıyla "toyluk" şekli, bilebildiğimiz kadarıyla "toy"un kullanıldığı dönemlerde de mevcut değildi. Ayrıca bugün ortak dilde "toy" da bu anlamıyla kullanılmamaktadır. Buna mukabil, "toy"un bir de "gençliği sebebiyle görgüsüz ve beceriksiz olan" anlamı var ve ortak dilde yaygın bir şekilde bu anlamıyla kullanılmaktadır. Kelimenin "toyluk" şekli ise bu anlamla ilgili mastar isimdir. "Toyluk eylemek" de tabii olarak bu anlamı çağrıştırmaktadır. "Mahmut Han büyük bir ziyafet verdi." demek için mutlaka "toy"u kullanmak gerekirse, arkaik bir kullanım olarak "toyla-dı"⁸⁸ veya "toy eyledi (, etti)"⁸⁹ şekillerinden yararlanılabilir.

Paşa seni bes merak ediyor. Şu Ahmet de bir nasıl adammış diye. Paşa demiş ki bizim beylere, bir gözüm görsün böyle bir yiğidi ona on beş at daha vereyim (31/12). Bu cümlelerdeki "bir" sayı sıfatının yeri, unsurların dizilişine göre doğru değildir. İlki, sayı sıfatı olarak kullanılmış olup soru sıfatından sonra gelerek "nasıl bir adam", ikincisi ise zarf fonksiyonuyla kullanılmış olup "gözüm bir görsün" şeklinde sıralanmalıdır. İkinci "bir" in dizilişçe yerinde olmayışı, "gözlerimden birisi görsün" anlaşılabilir şekilde anlam karışıklığına da yol açmaktadır. Sayı sıfatlarıyla hal ifade eden sıfatların dizilişinde, bazen yer değiştirme olabilir. Ancak bu, tıpkı devrik yapıda olduğu gibi, bir anlam vurgusuna binaen yapılmalıdır.

(Gülbahar) Bir hoş, bir dağ gibi, her adım atışında yerinden koparmışçasına sağlam yürüyordu. Ağır, heybetli, erkek (38/3). Eserde "ağır" kelimesi bir vurgu ifadesi için çok yerde geçmektedir. Burada da böyle bir kullanım söz konusudur. Ancak "erkek" kelimesinin cümleye nasıl katıldığı açık değildir. Bu tarz kullanımların eserde, devrik cümle yapısı içinde çokça kullanıldıkları görülmektedir. Zarf fonksiyonuyla katılması kastedilmişse, "erkeksi" veya bu fonksiyonla katılmasını sağlayacak başka bir şekil kullanılabilir.

Artık her şeyi bilinçli, inceden inceye biliyordu (41/3). Burada "bilinçli" kelimesinin hangi görevle cümleye katıldığı açık değildir. Zarf idiye "bilinçli biliyordu" gibi bir söyleyiş ortaya çıkmaktadır.

Bekledikçe coşkusu artıyor, yüreği daha çok, vurulmuş bir kuş yüreği gibi çırpınıyordu (44/9). Başka şeyler "çırpırın" ama yürek "çarpar." Cümlede anlatılmak istenen şeyin " yüreği ... vurulmuş bir kuş yüreği gibi çarpıyordu." ifadesi olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan "daha çok" cümle içinde, iki ihtimalden gerçekleşme oranı yüksek olanı ifade etmektedir. Anlatılmak istenen " ... yüreği daha çok ...

⁸⁸ Doç. Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II* (İndeks-Gramer), TDK Yayınları, Ankara 1963.

⁸⁹ *Yeni Tarama Sozluğu*, TDK Yayınları, Ankara 1983.

çırpınıyordu" ise, burada, cümleyi böyle anlamamızı sağlayacak bir diziliş söz konusu değildir.

Bundan sonra alaca kanı varsın toprağı sulasındı (46/1) "Alaca" kelimesi ortak dilde yaygın olarak "birkaç rengin karışımından oluşan renk (isim)" ve "iki veya daha çok renkli (sıfat)"⁹⁰ anlamlarıyla kullanılmaktadır. "Kan" kelimesinin bu iki anlamla da ilişkisinin olamayacağı ortadadır. Ağızlarda da bu anlamıyla tespit edilmediğine göre belli ki burada "al" kelimesinin anlamıyla kullanılmak istenmiştir.

Kürtçe konuştuğu zamanlar çok daha candan, sıcak, yakışıklı oluyordu (48/4) Cümleden, yakışıklı birinin, hal değişikliğiyle çirkinleştiğini anlamamız mümkün olduğu gibi, başka bir dil konuşurken insanın yakışıklılığını kaybettiği sonucu da çıkarılabilir. Burada geçen "candan, sıcak" kelimeleri geçici hal ve tavırları ifade ettiği halde "yakışıklı" geçici olmayan fizikî özelliği anlatmaktadır.

Bir kurt sürüsü gibi çocukları ... (54/2) Benzer bir cümle iki paragraf aşağıda şöyle geçmektedir: "Dağlarda kurt sürüsü kadar çocukları olsun." Buradan da anlaşılmaktadır ki Ahmet'in neslinin kalabalık bir şekilde devam etmesi temenni edilmektedir. "Gibi" edatı hal ve hareket yönünden nesnelere ve hareketler arasında benzetmeler kurar.⁹¹ Buna göre, çocukların neleri "kurt sürüsü gibi" olacaktır sorusu akla gelmektedir. Burada da yukarıda olduğu gibi "kadar" edatı, "miktar" belirten bir edat olarak kullanılabilir.⁹²

Hemen dışarıya çıktı, doğru demirci dükkanına yollandı (62/3). Bu cümledeki "doğru" kelimesi, "doğruca" fonksiyonunda, yani zarf olarak kullanılmıştır. Kelime söz diziminde, bir yerden ayrılıp gitmeyi bildiren ve bu eylemi nitelendiren zarf olarak kullanılmaktadır. "Yollandı" kelimesi ise henüz gitme eyleminin başlamadığını, ancak başlamak üzere olduğunu, yola düşüldüğünü bildirir. Bu bakımdan "doğru yollandı" kullanımı, zarfla yüklem anlam ve fonksiyonları yönüyle isabetli gözükmemektedir. Ancak "yollandı" kelimesi "gitti" anlamına kullanılmışsa⁹³, genel dilde "gitmeye koyulmak, gitme eylemine henüz başlamak" eylemini karşılamak üzere kodlanmış olan⁹⁴ "yollan-" fiili yerinde kullanılmamış demektir.

90 TS

91 Dr M. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türkçe'de Edatlar*, MEB yayınları, üçüncü basılış, İstanbul 1984, s. 41; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 639.

92 Muharrem Ergin, a.e. § 642. Benzer bir yanlış kullanımı (burada tersine) Ö Asım Aksoy zikri geçen eserinde söz konusu etmiştir (§ 523): "Sinsi kuvvetlerin, bir milletin kalkınmasında tılsımlı rol oynayacak lisan *kadar* kudretli bir vasıtayı baltalamak için gelen her çareye başvuracağı ve vurmakta olduğu tabiidir." Burada ise, söz konusu cümledekinin tersine, "kadar" yerine "gibi" olması gerektiği açıktır

93 Hemen sonra gelen cümle, kelimenin "gitti" anlamında kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir "Bir top kıvılcımın arasından içeriye daldı " 63/3

94 yollan- 1. yol almak, ilerlemek. 2. gönderilmek KT , 1 yollamak işi yapılmak, gönderilmek 2 bir yere gitmeye başlamak, yürümek TS, gitmek, yola çıkmak, ayrılıp uzaklaşmak DS.

Ve gun batığı zaman artık Gulbaharın .halı kalmamış. elden ayaktan kesilmişti Yerinden kıpırdayamayacak bir durumdaydı Gece yarısı horozları ottuğu zaman bir kulçe haline gelmişti Duvarlara tutunarak, yureği bir kuş yureği gibi çırpınarak Husoya gıttı Huso kızın yarı olu hale geldiğini anladı, "eyvah," dedi kendi kendine. "bu kadar olduğunu bilmiyordum Bir gunde oluvermiş kız " (66/1)

Uzun zamandır beklemekten yorgun güşen Gülbahar bitkin argın Hüso'ya gelince, Hüso onun "yarı ölü hale geldiğini" artık "anlamaz"⁹⁵; çünkü durumu bizzat müşahede etmiştir. Durum zahiren ortadadır. Onun için burada gerçekleşen "görmek" cylemidir

Memonun halını bile aklına getirmeden hemen Ahmede koştu " (72/7) "Bile" edatı kendisinden sonra geldiği kelimenin cümle içindeki ağırlığını, önemini vurgulamak için kullanılmaktadır. Burada kastedilmek isenen, Memo'nun halinin akla bile getirilmemesi"dir. Değilse cümle yukardaki gibi kalırsa, vurgulanmak istenen husus sanki, burada zikredilmemiş ancak okuyucunun bildiği Memo'nun anası, babası, parası, karısı, fikirleri vb. şeylerden hariç olarak sırf onun "hali" olmuş olur.

Bır daha hiç Ahmedı goremeyecek, butun bır omrun mutluluğu bu kadar az süren bır sevgide kalacaktı (76/1) Buradaki "sevgi" kelimesinin, yaşanmış bitmiş bir hâlin veya geçici bir duygunun karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yaşanılan olay ve kelimenin anlam alanıyla ilişkisi dikkate alındığında burada "sevgi" değil "buluşma", "beraberlik" veya "sevişme" gibi kelimelerden birisinin kullanılması daha yerinde olabilirdi.

Kendisini kalenin burcundan aşağı fırlattı (84/8) "Fırlatmak", (bir şeyi) hızla atmak, bulunduğu yerden dışarı atmak⁹⁶ anlamına geldiğine göre Memo kalenin burcundan her hangi bir nesne fırlatabilir, ama kendisini ancak "bırakır."

Babası sevgisini, düşmanlığını, ofkesini, korkusunu, o hiç bir kimseden korkmazdı, hiç belli etmezdi (87/3) Cümlede "o hiç bir kimseden korkmazdı," cümle-i muterize (saplama cümle) olarak yer almış gözüküyor. Bu cümle belli kı "Babası" kelimesinin niteleyicisi durumundadır. Cümlelerin asıl yapısına girmeden söze katılan saplama cümleler (ve unsurlar) önceleri parantez işareti içinde gösterilirdi. Fakat artık çizgi veya virgül işareti arasına alınması tercih edilmektedir.⁹⁷ Burada saplama cümle ile cümlede ilgili olduğu unsur arasına başka kelimeler getirilmiştir. Diğer taraftan saplama cümlelerin gerekliliği ve cümleye anlamca uyumu da ayrıca değerlendirilebilir Çünkü, unsurları yerli yerine koyduğumuzda cümleden

95 anla- (en yaygın kullanılan anlamıyla) Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak, yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek TS,

1 akıl erdirmek *Bu sözün manasını anlayamadım* 2 tahkik etmek, öğrenmek *Vapurun ne vakit geleceğini anla da gel* 3 duymak, sezmek, hissetmek, farkına varmak *Hasımın sitemini anlamamak hasma sitemdir* 4 bilmek *iş anlar adamı* KT

96 TS

97 Tahsın Banguoğlu, a.e. ,s 104

anlaşılan, hem "Babası, o hiç bir kimseden korkmazdı, ... " hem de "Babası ... korkusunu ... hiç belli etmezdi." gibi bir anlam çelişkisi ortaya çıkmaktadır.

Uzun bir süre geçtikten sonra Paşa birden durdu. başını kaldırdı, kor gibi yanan gözlerle İsmail Ağaya baktı "Bu kalabalığa hiç bir şey yapamayız. onları dağıtamayız, değil mi İsmail Ağa?" diye sordu (125/6) Cümlelerin "sordu" yüklemi, bu cümlelerin gramerce soru ifade ettiğini göstermektedir. Ancak, biliyoruz ki her soru eki taşıyan yapılar soru anlamı ifade etmezler. Burada her ne kadar soru eki kullanılmışsa da cümlelerin anlamında sorudan çok bir itiraf yani durumu kabullenme, bir çeşit görüş ortaya koyma söz konusudur. Bu sebeple cümlelerin yüklemine "sordu" yerine anlama uygun bir fiil, meselâ "dedi" olması mümkündür. Zaten İsmail Ağa'nın cevabı (!) da bir soruya verilmiş cevap değil, Paşa'nın kanaatini tasdik mahiyetinde sözlerdir.

Gülbahar sallanarak bir kucak çalıyla içeriye döndü. Ateş parladı. Ahmedin yüzü gittikçe güzelleşiyor, sevdalanıyordu. Ahmet uykuda mıydı, sevdada mıydı, ölü gibi yorgun muydu? (141/7). "Sevdalanmak", (nesnesiz) sevdaya tutulmak demektir.⁹⁸ Ahmet'in halini anlatmakta olan bu ifadeler, belli ki Gülbahar'ın müşahedesini ifade eden cümlelerdir. O zaman sevdalanan kimdir? Ulama bağlam cümlesi yapısında görülen bu cümlede, sorunun cevabı elbette "Ahmedin yüzü" olmaktadır. "Sevdalanmak" fiilinin ise ortak dilde böyle bir kullanımı olmadığı gibi, bilebildiğimiz kadarıyla mecazi anlamı da bulunmamaktadır. Müteakip cümlede de isim şekliyle yer aldığına göre kelime, yazarca özel bir şekilde kullanılmış olmaktadır.

6. Atasözleri ve Deyimlerde Yanlış Kullanımlar:

Atasözleri ve deyimler, anlamı ve şekli uzun zaman içinde oluşmuş kalıp sözlerdir. Kalıbı veya kelimeleri değiştirilmiş sözler, atasözü ve deyim özelliğini kaybederler. Bazı eserlerde özel kullanımlar halinde atasözü ve deyim özelliğini yitirmiş sözler bulunmaktadır, ancak bunlar hiç bir zaman gerçek atasözü ve deyim yerini alamazlar. Bunlarda iki türlü yanlış görülmektedir:

a. Atasözü ve deyim şekli, yapısı çarpıtılmaktadır.

Her ne kadar atasözü ve deyimini çağrışırsa da artık "zurnanın zartıladığı yer. aç kopekler fırınları yıkarlar, besle kargayı gozunü oysun. irak yerin davulu koygun oter"⁹⁹, ağzını bıçaklar açmaz ... (40-41) gibi söyleyişler atasözü ve deyimlerin anlamlarını vurgulama gücünden uzak sıradan benzetmeler durumundadırlar.

98 TS

99 Ramazan Çiftlikçi, a g e s 499-500

b. Atasözü ve deyim doğrudur, ancak anlamına uymayan yerde kullanılmaktadır.¹⁰⁰

Ağrıdağı Efsanesi 'nde de bu tür kalıbı değiştirilmiş veya anlamına uygun yerde kullanılmayan sözler bulunmaktadır. Örnekler:

Babasının yaptığına deli divane olmuştu¹⁰¹ (34/5). Halbuki burada Gülbahar, babasının yaptığına çok kızmış, sinirinden deliye dönmüştü. Bu hali anlatmak için "deli divane olmak" deyimini yerinde olmamış, hatta ortak dildeki kullanıma aykırı düşmüştür.

Üstlerine ölüm toprağı serpilmiş, öyle cansız (127/7) "Üstüne ölü toprağı serp(il)mek" diye bildiğimiz deyim yerine kullanılmışıya benziyor.

Akşam oldu, karanlık kavuştu (133/6), Kalabalık karanlık kavuşur kavuşmaz ayaklandı (133/7) Akşam olduktan sonra ortalığın karanlıklaşması ortak dilde "karanlık basmak (veya çökmek)" şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰²

Mahmut Hanın gözleri kan çanağına donmuştu¹⁰³ (134/3). Paragrafın devamını okuyalım: Eli bır kılıcına, bir belindeki altın kaplama, fildişi saplı çakmaklı tabancasına gidiyordu. Bütün gece eli böylece işlemiş durmuştu. Gozu de dorukta. Burada, görüleceği gibi, kızgınlık ve hiddet ön plandadır. Bu hali anlatmak için ortak dilde kullanılan deyim ise "gözünü (veya gözlerini) kan bürümek"tir.¹⁰⁴

Ç. İmlâ

Eserde, imlâ konusunda birçok kurala uygunluk olmadığı gibi, bazı kelimelerin yazımında da istikrarsızlık görülmektedir. Meselâ: "Yalın kılıç, yapıcı başı". Bu birleşik kelimelerden ilki zarf fonksiyonuyla kullanılabilirdiği gibi, ayrı yazılarak bir sıfat tamlaması şeklinde de kullanılabilir. Kelimenin eserde farklı yazılması, sözü edilen yapı ve anlam karışıklığını gidermek için yapılmış değildir.¹⁰⁵ Yine "ustabaşı" yerine kullanılmış olan kelime de, birbirine çok yakın yerlerde kullanılmasına rağmen üç türlü geçmektedir: yapıcı başı (38/4), yapıcıbaşı

¹⁰⁰ O. Asım Aksoy, a.g.e. s. 175.

¹⁰¹ deli divane olmak: bir kimseyi, bir şeyi aşırı derecede sevmek. TS.

¹⁰² TS Bu birleşik fiil, belki dikkatsizlik sonucu "akşam olmak" şeklinde verilmektedir. Ali Püsküllüoğlu, a e. Sözlüğü hazırlayan Ağrıdağı Efsanesi'ni de taradığını zikretmektedir; ancak başka birçok kelime gibi bu fiil için de esere bakılmadığı anlaşılmaktadır. Sözlükteki örneğin İnce Mehmed I'den alınma olduğu belirtilmiştir.

¹⁰³ gözleri kan çanağına donmek: uykusuzluk, yorgunluk, ağlama gibi sebeplerle gözleri çok kızarmak TS

¹⁰⁴ TS

¹⁰⁵ yalın kılıç 74/3, (tesim altı yazı) 105; yalınkılıç 75/2 (Kelime TS ve İmlâ Kılavuzu'nda "yalın kılıç"tır)

(39/2), yapımcıbaşı (39/3). Noktalama işaretlerinin kullanılmasında da gerekli dikkatin gösterilmediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

a. Kesme işaretinin kullanılması:

Özel adlara getirilen çekim eklerini ayırmak için kullanılan kesme işareti eserde neredeyse hiç kullanılmamıştır.¹⁰⁷ Bazı örnekler:

Paşanın adamları eli boş öfkeyle oradan ayrıldılar (19/3)

Beyler toplandılar, Milan Beyinin oğlunu ödevlendirip Şemdinana gönderdiler (31/10).

Arabıstandan, Trabzondan, bütün Anadoludan gelen yollar burada birleşir İrana, Turana, Hindistana, Çine maçine buradan giderdi " (66/9)

Ahmet, sen şimdi Gülbaharı al, doğru Hoşap Kalesine, Beye gıt Yanına da Halîfem İbrahimi vereceğim Hoşap Kalesi Beyi İbrahimi tanır. " (102/4).

Ahmede doğru atıldı: "Ahmet, Ahmet, Ahmet, gel gıtme... Ahmet, Ahmet, Ahmet!" (143/4).

b. Büyük-küçük harf kullanılması:

Özel isimlerin büyük harfle başlatılması kuralına aykırı kullanım olmamakla beraber, gerekmediği halde bazı kelimelerin büyük harfle başlatıldıkları görülmektedir. Buna mukabil, bazı ünvan gruplarının ikinci kelimeleri küçük harfle başlatılmışlardır. Bazı örnekler şöyledir:

"Bak *H* alifem," dedi (104/5).

Sofi: "Olmaz güzelim," dedi. "Olmaz *S* ultanım (62/4)

¹⁰⁶ Muzaffer Uyguner'in *Ağrıdağı Efsanesi*'nden aldığı parçada noktalama işaretlerini yerli yerine koymaya çalışmış olduğu ve bazı düzeltmeler yaptığı görülmektedir. *Yaşar Kemal Yaşamı sanatı Yapıtlarından Seçmeler*, Derleyen: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, birinci basım, İstanbul 1993. Meselâ:

... ata yaklaştı bükülmüş ...-	.. ata yaklaştı, bükülmüş .
... hangi oymağın hangi beyin...-	.. hangi oymağın, hangi beyin ..
... yağmurunu kurdunu ...-	... yağmurunu, karımı . .
... kokusu alabalıklı, aydınlık suları -	.. kokusu, alabalıklı, aydınlık suları..
. çekip gitmiş, kurdunu . -	. çekip gitmiş Kurdunu .
.. Van gölüne doğru ...-	... Van Golu'ne doğru
.. nakışla -	... nakışlı .
.. Ahmed -	.. Ahmet
. Ahmedin -	. Ahmed'in
... Kafkasın .-	. Kafkas'ın ...
. Ağrıdağının -	. Ağrıdağ'ının

Karşılaştırma eserin 13. baskısıyla yapılmıştır (Toros yayınları, İstanbul 1994, 126 s.) Yanı sol sutundaki yazılışlar eserin son baskısında bulunan şekillerdir

¹⁰⁷ Son yıllarda kesme işaretini hiç kullanmama temayulu belüldüğünü ve bu konunun dilciler arasında da tartışıldığını ifade etmek isteriz

Atın sahibi bey de olsa, paşa da, Osmanlı *P* adışahı, Acem *Ş* ahı da olsa, Koroğlu da olsa, kelleni verir de bu atı veremezsin (15/8), Paşa geleneği biliyordu. Osmanlı *P* adışahının, Acem *Ş* ahının atı gelse de kendi sarayının kapısında dursa, ölümü göze alır da atı onlara geri vermezdi (19/8)

Bildiği bir şey varsa o da babasının Erzurum *Medresesinde* okuduktan sonra İstanbul'a gittiği, saraya kapılandığı, oradan da buraya paşa olarak gönderildiğiydi

Küp g olu (6/1) ¹⁰⁸

c. İnceltme işaretinin kullanılması:

Kelimelerin doğru söylenişini göstermek için kullanılan inceltme işareti eserde hiç kullanılmamıştır. Bazı örnekler:

beni ele aleme ¹⁰⁹, lanet ¹¹⁰, selam ¹¹¹, selamet ¹¹², alamet ¹¹³, Al-Osman ¹¹⁴

ç. Noktalama işaretlerinin kullanılması:

Noktalama işaretleri, okumayı kolaylaştırmak, kelime, terkip ve cümleleri birbirinden ayırmak, cümlenin anlaşılması hususunda düşüncüyü aydınlatmak, kavramayı kolaylaştırmak, bazı vurgu ve tonlamaları göstermek amacıyla kullanılan ve her birinin açık görevleri bulunan yardımcı işaretlerdir. Genel kabul görmüş bu işaretlerin yerinde kullanılmamaları ¹¹⁵, zihinlerde bir takım karışıklıkların doğmasına ve bazen de okunanın yanlış anlaşılmasına sebep olabilir.

Eserde yazarın bu hususta da özel tasarrufları söz konusudur ve bunların noktalamadan beklenen faydaları yok ettiği söylenebilir. Meselâ şu: "Uzaklarda yıldızlar, ova, incecik kalmış tepelerin üstüne bir ulu karanlık, Ağrının golgesi çökmüştü (44/7)" cümlesindeki kelime ve grupların cümle kuruluşundaki yerleri neresidir? Anlaşıldığı kadarıyla cümlenin "Uzaklarda yıldızlar, ova," kısmının cümlenin yüklemiyle bir alâkası bulunmamaktadır. O halde bu kısım üç nokta ile bitirilmeli, kalan kısım yeni bir cümle halinde yazılmalıdır. Acaba yazar şöyle demek istemiş olabilir mi? : Uzaklarda yıldızlar, ova .. Incecik kalmış tepelerin ustune, bir ulu karanlık gibi Ağrı'nın golgesi çökmüştü

"Dedi, diye" gibi yüklem unsurlarına bağlı aktarma ifadeler, genellikle tırnak işareti içine alınmayıp bir virgülle yüklemden ayrılırlar. Eğer bir diyalog söz konusuysa, cümle, konuşma çizgisiyle başlar. Ancak doğrudan aktarılan ve tırnak işareti içinde verilen ifade bir cümle şeklinde ise bu yalın bir cümle telakki

¹⁰⁸ 6/1. Bu kelime eserde hep bu şekilde geçmektedir.

¹⁰⁹ 115/3

¹¹⁰ 116/3, 6

¹¹¹ 114/3

¹¹² 112/1

¹¹³ 128/2

¹¹⁴ 116/2

¹¹⁵ Noktalama yanlışlarının bir kısmının dızgi sırasında yapıldığı da unutulmamalı

edilir, büyük harfle başlayıp sonuna nokta, soru işareti, ünlem gibi işaretler konur.¹¹⁶ Eserde yazara mahsus bir noktalama kullanılmakta, bu çeşit cümleler hep virgül işaretiyle sonlanmaktadır (bkz. Aktarma cümleler). Ayrıca, "dedi"den sonra da bazen nokta, bazen virgül konarak, bazen de hiç noktalama işareti kullanılmayarak aktarma cümle devam etmektedir. Örnekler:

"Veririm," dedi Gulbahar, tok, inanmış, güvenli bir sesle "Veririm " (81/13)

Ben ona el verdim. diyordu Ağrı onu tutmayacak. geriye gonderecek Yalımların, pırların yuzu suyu hurmetine Ahmedî Ağrı bize gonderecek (136/2)

Nokta, virgül, tırnak işareti, ünlem işareti, soru işareti gibi işaretlerin yerli yerinde kullanılmadığıyla ilgili örnekler:

a. Virgül:

"Gülbahar merdivenin dibinde durup, zindanın dibini seçmeğe çalıştı (44/2). Burada zarf fiil ekinden sonra virgül işaretine gerek yoktur.

Ama kuşku içindeydi. Bu atın sahibi kimse bir gün ortaya çıkacaktı. Bu kışı kimdi acaba? (16/9) Cümlede "sahibi" ve "kimse" kelimeleri arasında, cümlenin anlamını etkilemeyecek bir ilişki söz konusudur. İlki, bu haliyle, bir kısaltma grubu olarak sıfat isim ilişkisi. Yani, "... sahibi (olan) kimse ..." İkincisi ise, şartlı çekim içinde bulunmaları. Yani, "... sahibi kim ise ..." Bu karışıklığı, "sahibi"den sonra konulacak bir virgül işaretiyle gidermek mümkündür.

Ak kuştan sonra çobanlar da sessiz, birer ikişer oradan ayrılır, karanlığa karşı çekişir giderler (7/1)

Sofî ata yaklaştı bukülmuş behiyle onun az otesinde durdu (9/1)

At kapıdan uzaklaştı, evi bir kere dondu geldi kapıda gene durdu (13/12)

Ağrıdağını bırakırlarken yalvarmış yakarmış Sofiyi dağdan ayıramamıştı (32/3).

Sıralı bağlam cümlelerinde unsurlar birbirinden virgül işaretiyle ayrılmaktadırlar.¹¹⁷ Bu cümlelerde virgül işareti ihmal edilmiş gözükmektedir.

b. Ünlem işareti:

"Bu adam kudurmuş, aklını oynatmış " (111/4) Bu cümle metinde, bir şaşkınlık ve beklenmezlik bildirmektedir. Ünlem işareti de bu durumlarda anlatıma yardımcı olmak üzere kullanılmaktadır.

"Nasıl olur, balam?" dedi (35/9) Cevap beklenilmeyen soru yapılarında soru işareti kullanılmaz. Hayret ifadesi taşıdığı için burada ünlem işareti kullanılabilir.

"Ahmet, Ahmet," diye bağırdı.

"Paşa, Paşa," diye bağırdı (33/9)

Paşa "Kopek." diye gürlledi. "Ekmeğim gözüne dızine dursun " (84/5)

"Olmaz." diye bağırdı İsmail Ağa "Ağrı, doruğuna varan hiç bir adamı bırakmaz, tutar taş çevirir " (131/9)

¹¹⁶ *İmlâ Kılavuzu*, TDK yayınları, gözden geçirilmiş yeni baskı, Ankara 1988

¹¹⁷ Tahsin Banguoğlu, a g e § 462

c. Konuşma çizgisi:

Eserde bu işaretin kullanılacağı yerlerde ifadeler hep tırnak işaretiyle verilmektedir. Bir örnek:

"Altın mı verdin de canını verdi?"

"Yok "

"Saraylar mı bağışladın da canını verdi?"

"Yok "

"Ne verdin, Gülbahar, ona ki, karşılığında canını aldın? Canını benim canımla değiştirdi?" (140/7-11)

Sonuç

Ağrıdağı Efsanesi 'ni yukarda söz konusu ettiğimiz yönlerden ele aldığımızda karşımıza çıkan manzara budur. Tabii ki biz burada daha çok, bir dil ustasının, büyük bir romancının eserinde bulunmasını normal karşılamadığımız eksik ve fazlalıklardan örnekler sunmuş ve bunları değerlendirmiş olduk. İncelememize aldığımız örneklerin durumu, her şeyden önce "doğru" yazmanın gereği olan "dilbilgisi kurallarına göre yazımı ve kullanımı"¹¹⁸ prensibine yeterince uyulmadığı sonucunu çıkarmaktadır. Eserde, gerçekten yerinde kullanılmış, "iyi" ve "güzel" anlatımlı dil örnekleri de elbette ki bulunmaktadır. Ne var ki "doğru", "iyi" ve "güzel" olmayanlar da azımsanmayacak boyuttadırlar.

Yazarın halk diline ve söyleyişine ayrı bir önem verdiği ortadadır. Eserde mahallî unsurları ortak yazı diline getiren değil, ortak yazı dilini yer yer mahallî (belki şahsî) ağıza götüren bir kullanım söz konusudur, diyebiliriz. Mahallî bir konuyu işleyen, kahramanları mahallî şahıslardan seçilmiş ve mahallî dili konuşmak durumunda bırakılmış eserlerin anlatımında da tabii ki mahallî unsurlar çokça yer alacaktır. Ancak, bunu bütünüyle bir yazı üslubu şeklinde benimsemek eserin hedef alanını daraltmaz mı? Türkiye Türkçesinin ortak bir yazı dili ve çok sayıda mahallî ağzı var. Bu ağzların her birinin diğerine göre farklı, bazen anlaşılmayan kelimeleri, söyleyişleri bulunmaktadır. Ağzılara ait olmakla beraber, iletişim imkânlarının gelişmesi sayesinde ortak dilde de anlaşılır olan kelime ve söyleyişler var elbette. Bu tür kelime ve söyleyişler, bir bakıma ortak dilin malzemesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bunlar yadırgatıcı özellik taşımazlar. Dili mahallî (ve şahsî) unsurlar bakımından bu çizginin ötesine geçtiği takdirde, bir eser ortak dilin ürünü kabul edilebilir mi?

Eser genel olarak değerlendirildiğinde, heyecan unsurlarına fazlaca yer verilmediği için donuk ve sade bir kurgunun hakim olduğunu, dil ve anlatımın da buna denk sadelikte bulunduğunu söylemek mümkündür. Anlatım gücü, üslubu ve kullanılan dili açısından bakıldığında eser, hem iyi hem bayağı yönleri bulunan, hem sanatkârane hem sıradan anlatımı ve çalışmamızda söz konusu ettiğimiz yönleriyle bitmemiş bir çalışma görüntüsü vermektedir.

¹¹⁸ Muzaffer Uyguner, yazarın dil konusundaki düşüncelerini ve uygulamalarını değerlendirirken onun bu prensipten yana olduğunu ifade etmektedir Muzaffer Uyguner. a.g.e s 31